

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Talıblı Südeyif Natiq oğlu

“Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişafı”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. A.E.Kərimov

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

	Səh
GİRİŞ.....	3
I FƏSİL KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMİNİN FƏALİYYƏTİNİN ELMİ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	8
1.1.Kredit sisteminin mahiyyəti və əsas prinsipləri.....	8
1.2.Girov mexanizminin formalaşmasının elmi nəzəri əsasları.....	32
1.3. Təminat mexanizmi olaraq girov sisteminin növləri.....	36
II FƏSİL KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMİNİN FƏALİYYƏTİNİN AZƏRBAYCAN VƏ XARİCİ TƏCRÜBƏSİ.....	41
2.1. Dünya ölkələrində girov mexanizminin qurulması.....	41
2.2. Azərbaycan Respublikasında girov mexanizminin fəaliyyət xüsusiyyətləri.....	48
III FƏSİL AZƏRBAYCAN KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	55
3.1.Azərbaycan Respublikasında girov mexanizminin formalaşmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanları.....	55
3.2.Azərbaycan Respublikasında kredit münasibətlərinə uyğun girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları.....	58
NƏTİCƏ.....	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
XÜLASƏ.....	73
PEZİOME.....	74
SUMMARY.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ümumən iqtisadi sistemdə mövcud iqtisadi şəraitə uyğun olaraq hüdudsuz tələbatların ödənilməsi fərqli iqtisadi yanaşmaların çevikliyini tələb edir. Bu zaman xüsusi əhəmiyyətə malik olacaq maliyyə resurslarının əldə edilməsi məqsədyönlü fəaliyyətin sürətlənməsinə təkan vermiş olur. Siyasi və iqtisadi suverenlik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası dünyada gedən aktiv iqtisadi fəaliyyət sahələrinə uyğun istiqamət götürməsinə prioritet məqsəd olaraq müəyyən etdi. Dünyada gedən iqtisadi inkişaf göstəricilərinə uyğunlaşma ölkəmizdə mövcud resursların aşkar edilərək istifadə olunması prosesini sürətləndirdi. Təbii ki, tənəzzül dövrünün uğursuzluqlarından sonra qısa vaxt ərzində yüksək göstəricilər əldə olunması müəyyən cətinliklərlə qarşılanırdı. Lakin ölkəmizdə aparılan iqtisadi tədbirlər və islahatlar tez bir vaxtda köklü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu. Xüsusən maliyyə imkanlarının artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər daha əhəmiyyətli hal olaraq qəbul edilə bilər. Kredit alma imkanlarının genişlənməsi sahəsində bank sistemində və digər kredit verəcək təşkilatların fəaliyyətinə dövlətin mühüm dəstəyi formalaşdı. Ölkədə kommersiya banklarına və kredit təşkilatlarına veriləcək kreditlərin normalarını müəyyən olunması qəbul edilmiş Mərkəzi bank haqqında qanun əsasında təmin edildi. Dünya praktikasında məlum olan kreditləşmə mənbələrinin ölkəmizdə də tətbiq edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Daha maraqlı məqam bu sahədə onunla müşahidə olundu ki, kreditlərin verilməsinin əsas təminat mənbəyi olacaq girov mexanizmi formalaşdı.

Hal hazırda ölkəmizdə kredit sisteminin formalaşması bütün sahələrdə iqtisadi fəallığın artmasına zəmin yaratmışdır. Lakin kreditlərin verilməsi iqtisadi fəallığı artırsada kredit verən təşkilatlar həmin kreditlər üzrə risk dərəcələrinin yüksəldilməsinə maraqlıdılar. Bu hal dövlətdə kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişaf etdirilməsi zərurətini yaradır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq şəraitdə formalaşan kreditləşmə mexanizminin ölkəmizdə tətbiq edilməsinə maraqlı bir dövlətdir. Dünya praktikasında kreditlərin verilmə şərtləri və təminat mexanizmlərinin formalaşma istiqamətləri həmin ölkələrin müəyyən etdikləri

qanunlara uyğun yerinə yetirilir. Bu baxımdan ölkəmizdə kredit sisteminin inkişafı və bununla əlaqədar girov mexanizminin formalaşması istiqamətində qanunlar qəbul olunmuş və həlli vacib olan tədbirlər yerinə yetirilmişdir. Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Girov haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu 15 iyul 1994-cü ildə qəbul edilmişdir. Girov haqqında qəbul olunan qanundan sonra ölkəmizdə girov tərkibinin daha da təkmilləşdirilməsi zərurəti yarandı və girov predmetinin müəyyən edilməsi baxımından iki mühüm qanun qəbul edildi. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında 29 iyul 2004-cü ildə və daşınar əmlakın yüklülüüyü haqqında 2 may 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası qanun qəbul edilmişdir. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu 10 dekabr 2004-cü ildə qəbul olunmuşdu. Ölkədə kredit verən təşkilatların fəaliyyətini genişləndirmək və bu sahədə görülməli işlərin təmin edilməsi baxımından Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu 25 dekabr 2009-cu ildə qəbul olundu. Bununlada ölkəmizdə kreditləşmə sisteminin formalaşmasına və bu əsasda girov mexanizminin inkişaf etdirilməsinə hüquqi zəmin yaradılmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Müasir şəraitdə kredit sisteminin formalaşması zamanı girov mexanizminin inkişafına əsaslanacaq forma və qaydaların tətbiqi əsasında yarana biləcək sualların aydınlaşdırılması və mühüm istiqamət olaraq beynəlxalq təcrübələrin Azərbaycanda tətbiqi mexanizminin müəyyən olunması dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrini təşkil edir. Əsas məqsəd olaraq kreditlərin verilməsində təminat mexanizminin formalaşması yollarını aydınlaşdırmaq və tətbiqi qaydalarını təklif etməkdir. Tədqiqat zamanı qarşıda duran məqsədə çatmaq üçün girov mexanizminin elmi, nəzəri və praktiki baxımdan məlum olan mənbələrini öyrənmək və bu sahədə dünya təcrübəsindən yararlanaraq ölkəmizdə girov mexanizminin inkişaf yollarını müəyyən etmək əsas vəzifə kimi dissertasiya işində qəbul edilmişdir. Aparılan tədqiqat əsasında göstərilən təklif və tövsiyyələr ölkəmizdə kreditləşmə sisteminin formalaşmasında girov mexanizminin inkişafını təmin edə bilər.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiq olunan dissertasiya işində problemin tədqiqat obyekti olaraq ölkəmizdə kreditləşməni həyata keçirən bank və bank olmayan kredit təşkilatları, ipoteka və zəmanət fondu, ABS, Avropa və MDB məkanında olan dövlətlərin kredit münasibətlərinin formalaşması zamanı təminat sistemi olaraq fəaliyyət göstərən girov mexanizmləri seçilmişdir. Tədqiqat işinin predmetini Azərbaycan Respublikasında kredit sisteminin fəaliyyəti zamanı girov mexanizminin formalaşmasını əks etdirəcək nəzəri aspektlər təşkil edir. Yeni şəraitdə ölkəmizdə kredit sisteminin fəaliyyətinin beynəlxalq təcrübəyə əsasən inkişaf etdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu halda kreditlərin verilməsində əsas təminat mexanizmi olan girov sisteminin formalaşması və inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məhz qeyd olunanlara əsaslanaraq təminatçı olacaq girov mexanizmləri tədqiqat obyektinin əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Təqdim olunan dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, Bank olmayan kredit təşkilatlarının, İpoteka və Zəmanət fondunun, Statistika Komitəsinin məlumatlarından və eyni zamanda normativ hüquqi sənədlərdən, tədqiqat işinə uyğun beynəlxalq təcrübəni əks etdirəcək informasiyalardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin istiqamətlərinə uyğun qəbul olunmuş qanunlar, müxtəlif ölkələrdə girov mexanizminin formalaşması ilə bağlı məlumatlar, yerli və xarici alimlərin əsərləri, jurnallarda nəşr edilmiş məqalələr əsas məlumatlanma mənbələri olaraq informasiya bazasını təşkil edir. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını ölkəmizdə və digər dövlətlərdə kreditləşmə zamanı formalaşmış girov sistemlərinin iqtisadi mahiyyəti əhatə edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində inkişafa nail olmaq tələb olunan resursların təminatını tələb edir. Xüsusən təminatın təşkili sərf olunan vəsaitlərin həcmindən asılı olaraq formalaşır. Kreditləşmənin səmərəli təmin edilməsi ümumən hər bir sahədə vəsait imkanlarının formalaşmasına xidmət edir. Müasir dünyada kredit münasibətlərinin inkişafı yeni və daha üstün təminatlı sistemin olması zərurətini əks etdirir. Azərbaycanda kreditləşmənin səmərəli təşkili bu əsasda məhz təminatçı olacaq girov mexanizminin inkişafından bilavasitə asılıdır.

Girov mexanizminin inkişafını tənzimləyəcək normativ hüquqi baza məhz kreditləşmə sisteminin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənməlidir. Təminat mexanizmini inkişaf etdirərək kreditlə təmin olunmada uğurlar əldə edilən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənərək ölkəmizdə tətbiq edilməsi zəruridir.

Qeyd olunanlarla bərabər, kredit sistemində girov mexanizminin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- Kreditləşmədə təminat mexanizmi olaraq girov sistemini şərh edəcək mənbələrlə bağlı elmi nəzəri araşdırmaların praktiki əhəmiyyətini artırmaq;
- Azərbaycan Respublikasında daha səmərəli şəkildə girov təminatı üçün normativ hüquqi baza ilə bağlı yeni forma və qaydaların tətbiqinə nail olmaq;
- Daşınar əmlak və qeyri maddi aktivlərin girov olaraq yüklülüyünü real kreditləşmə sisteminə uyğun tətbiq etmək;
- Girov mexanizminin inkişafına əsaslanacaq zəmanət tədbirlərini gücləndirmək və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin elmi, nəzəri və praktiki nəticələri kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişafı ilə bağlı məsələlərin həll edilməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi müəyyən olunmuş standartlara uyğun kompyuter yazısı ilə 64 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat hissəsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslə "Kredit sistemində girov mexanizminin fəaliyyətinin elmi nəzəri əsasları" adlanır. Bu fəsildə kredit sisteminin mahiyyəti, əsas prinsipləri, girov mexanizminin formalaşmasının elmi nəzəri əsasları və növləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Kredit sistemində girov mexanizmlərinin fəaliyyətinin Azərbaycan və xarici təcrübəsi" adlanır. Bu fəsildə dünya ölkələrində kreditləşmə zamanı girov mexanizmlərinin yaradılması yolları və Azərbaycanda bununla bağlı fəaliyyət istiqamətləri təhlil edilmişdir. Xüsusən girovların qoyulması

zamanı yarana biləcək problemlərin həllinə istiqamətlənmiş zəmanət fondlarının fəaliyyətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı “Azərbaycan kredit sistemində girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi” adlanır. Bu fəsildə ölkəmizdə girov mexanizminin formalaşmasında mənbəə olaraq beynəlxalq təcrübələrdən yararlanmaq və bu istiqamətdə təkmilləşdirməni təmin edəcək hüquqi normativ sənədlərin müddəaları və fəaliyyət xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Təkmilləşdirmə yolları olaraq hüquqi bazanın təmin edilməsi və icrasına uyğun yalnız daşınmaz əmlak deyil, həmçinin digər əmlakların da girov növləri olaraq yüklü edilə bilinməsi göstərilmişdir.

I FƏSİL

KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMİNİN FƏALİYYƏTİNİN ELMİ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Kredit sisteminin mahiyyəti və əsas prinsipləri

Cəmiyyətin tarixi inkişafı tədqiq olunan dövrlər üzrə müxtəlif iqtisadi yanaşmalarla müşahidə olunur. İlk dövrlər icma cəmiyyətinin yaranması tədricən yeni sinfi cəmiyyət olan dövlətlərin formalaşmasını və inkişaf etməsini təmin edirdi. Dövrü inkişafa diqqət yetirdikdə bəlli olur ki, insanlar daha təminatlı iqtisadi şəraitdə yaşamaq üçün mövcud imkanlara uyğun fəaliyyət qaydalarını və istiqamətləri müəyyən edirdilər. Xüsusən mübadilə münasibətlərinin inkişafı əsasında pulun formalaşması yeni bir tarixi iqtisadi kateqoriya olan kredit fəaliyyətinin yaranmasına səbəb oldu. Ümumən kredit borc kapitalının hərəkəti formasını əks etdirir. Burada iqtisadi şəraitə uyğun mövcud vəsaitlərin bölgüsü müxtəlif qaydalara əsasən yerinə yetirilir. Beləki həm istehsal sahəsində və həmdə digər təsərrüfat sahələrində hər bir dövr üçün fiziki forma olaraq formalaşmış kapital axınlı qaydada ötürülə bilmir. Yalnız mövcud kapitalın axınlı şəkildə ötürülməsi, onun pul formasında kredit şəklində hərəkəti zamanı təmin edilə bilər. İqtisadi sistem daxilində dövlətdə və müxtəlif sahələrdə yaranan sərbəst vəsaitlər ehtiyacı olan sahələrə borc kapitalı olaraq verilir. Kreditlərin verilməsi son nəticədə vəsaitə ehtiyacı olan sahələrdə iqtisadi fəaliyyəti yüksəldir və bununlada vəsait sahibinə əlavə gəlir yaradır. Kredit sərbəst vəsaitdən istifadə edənlə onun sahibi arasında əldə olunan gəlirlərin tarazlığını təmin edir. İqtisad elminin nəzəri mənbələrinə diqqət yetirsək sərbəst vəsaitlərin necə formalaşdığını aydın görürük. İstehsal sahələrində amortizasiya fonduna ayırmalar, satışdan daxil olan pul vəsaitlərinin bir müddət istifadə olunmaması, əhali gəlirlərinin istifadə olunmadan sərbəst saxlanılan hissəsi, dövlət tərəfindən toplanan pul yığımları və buna uyğun olaraq istifadə olunmayan pullar kredit vəsaitlərinin mənbələrini əks etdirir. Kredit növləri olaraq bank kreditini, dövlət kreditini, ipoteka kreditini, istehlak kreditini, kommersiya kreditini,

beynəlxalq krediti göstərmək olar. Kreditin verilməsində əsasən vasitəci olaraq banklar fəaliyyət göstərirlər. Bank kreditləri sərbəst vəsaitlərin borc olaraq istifadəsində mühüm əhəmiyyətə malikdirlər. Ümumən kredit fəaliyyəti nağd pulların kredit pulları ilə əvəzlənməsi və yenidən bölüşdürmə funksiyasını həyata keçirir.

Ümumi iqtisadi inkişafa mərhələli ardıcılıqla diqqət yetirsək, burada mübadilə olunmada ən son mərhələ olaraq kreditlərlə aparılan əməliyyatların olması qənaətinə gələrik. Beləki insan cəmiyyətinin inkişaf tarixində ilk əvvəl mübadilə olunmada məhsulların mübadilə olunması əsasında tələbatların ödənilməsi dövrü mövcud olmuşdur. Sonralar sinfi cəmiyyətlərin formalaşması, dövlətlərin yaranması və nəhayət hüdudsuz tələbatların ödənilməsi baxımından məqsədəuyğun əmək fəaliyyətinin istiqamətlənməsi mübadilə münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi zərurətini yaradırdı. Mübadilə olunmanın sonrakı inkişaf dövründə pulun yaranması artıq barter əməliyyatlarından fərqli olaraq yeni bir tədiyyə formasının yaranmasına səbəb oldu. Artıq tələb olunan malların əldə edilməsi üçün ödəniş öhdəliyi yaranırdı. Tələbatların təmin edilməsi həmin an dəyərin ödənilməsi zərurəti yaratmırdı. Bu hal yeni bir yanaşma olan kredit münasibətlərinin formalaşmasına səbəb oldu. Kredit münasibətləri bir tədiyyə forması olaraq hər hansı bir məhsulun əldə edilməsində sonrakı dövr ərzində öhdəliyin təmin edilməsi imkanını əks etdirir. Kredit münasibətlərində hər iki qarşı tərəf üçün öhdəlik müddəti və ödəmə qaydaları müəyyənləşir. Kredit əsas etibarilə ilə dövr ərzində qənaət edilən pulların sonradan vasitəci şəklində tələb olunan malların əldə edilməsinə sərf olunması prosesidir. Kredit verən tərəf təqdim etdiyi məbləğə uyğun ödəmə qaydalarını qəbul edir. Lakin kredit alan tərəf bu halda öhdəliyin təmin edilməsi şərtlərini qəbul edir. Hər iki tərəf son olaraq puldan istifadə əsasında tələbatların təmin olunmasına və gəlir əldə edilməsinə nail olurlar. İqtisadi yanaşmada ən likvid vasitə məhz pul hesab olunur. Bilavasitə puldan istifadə əsasında mübadilə olunma sürəti və həcmi artır. Burada eyni zamanda insan faktoru əsas olaraq qarşılıqlı etimada və təmin olunma imkanlarına əsaslanır. Kredit əsasında təmin olunmaya diqqət yetirdikdə fərqli adda və qiymətdə məhsulların əldə edilməsinin şahidi oluruq. Məhz kreditlərdən istifadə

olunma əsasında dəyəri tam ödənilmədən əmtəələrin əldə edilməsi imkanları yaranır. Əhalinin gündəlik tələbatları ilə yanaşı istehsal və xidmət sahələrində də eyni qaydada kredit imkanlarından istifadə edilir. Son məhsulun istehsalı üçün zəruri olan resursların əldə edilməsində kredit vəsaitlərindən istifadə etmə praktikası dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etmişdir. Bazarda tələb olunan həmin məhsulların vaxtında istehsalı səmərəli təklif olunma sistemini yaradır. Nəticə olaraq tələb olunan əmtəələr sürətlə reallaşır, pul gəlirləri yaranır. Bu halın vaxtında yerinə yetirilməsində kredit vəsaitlərindən istifadə olunma olduqca səmərəlidir. İqtisadi inkişafda kreditin rolu xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İstehsal resurslarının əldə edilməsi, səmərəli istehsalın təşkili, bazar iqtisadiyyatının qanunlarına uyğun olaraq əmtəələrlə təmin olunma həm müddət baxımından və həm də vəsait olaraq çevik yanaşma tələb edir. Burada kreditlərin verilməsində məbləğlərin müəyyənləşməsi, aşağı faizli borclanmanın yaranması və ödəniş müddətində olacaq gözəştlər xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu halda kreditlər ilk əvvəl istehsal sahələrində əsas fondların artırılmasında böyük rola malik olurlar. Əsas fondların artırılması müəssisənin istehsal gücünün artmasına və daha geniş həcmdə məhsul istehsalına səbəb olur. Xüsusən elmi texniki tərəqqinin imkanlarından istifadə etmək üçün daha müasir avadanlıqlarla təchiz olunma zərurəti yaranır. Bu halda istehsal müəssisələrinə veriləcək kreditlər əsasında mütərəqqi texnoloji iş prinsipinə əsaslanacaq məhsul istehsalı həyata keçirirə bilir. Qeyd olunan uğurların əldə olunması yüksək məbləğlərdə vəsait tələb etdiyindən kredit imkanlarından istifadə etmə məqsədəuyğun hal hesab olunur.

Ümumən ölkədə pul dövriyyəsinin səmərəli inkişafında kreditin rolu böyükdür. Nağd pul vəsaitləri tədavülə buraxılmaqla dövriyyə sürəti yaradır. Bu zaman bank tərəfindən müştərilərə vəsaitlərin verilməsi əsasında borclu tərəflə kredit verən tərəf arasında münasibət yaranır. Qarşılıqlı qaydada borc alınan vəsait sonradan borclu tərəfdən banka pul vəsaiti olaraq qaytarılır. Bununlada pul dövriyyəsinin mənbəyi olaraq kredit münasibətlərinin əhəmiyyəti müəyyən olunur. Bilavasitə dövriyyədə olan pul vəsaitlərinin kreditlər hesabına formalaşma imkanları əsasında dövlətin tənzimlənmə siyasəti bu sahədə təmin edilir. Yəni kreditlərdən mükəmməl alət olaraq

iqtisadi tənzimlənmədə istifadə edilir. Müasir dünyada kredit tənzimlənməsi vasitəsindən istifadə olunma iqtisadi böhranların aradan qaldırılmasında və sosial iqtisadi problemlərin həll olunmasında olduqca əhəmiyyətlidir. Kredit tənzimlənməsi ilə bazar tarazlığı arasındakı nisbət hər bir dövr üzrə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf meyllərini müəyyən etməyə imkan verir.

Kredit münasibətlərində subyektlər, borc verən yəni kreditor və borc alanlardan ibarətdir. Borc verən tərəf hər bir halda vəsait sahibi olur. Onun təqdim etdiyi vəsait şəxsi pullar olaraq və ya digərlərindən aldığı vəsait ola bilər. Bununlada kredit münasibətləri əsasında tədricən kredit verən tərəf kimi banklar çıxış etməyə başlamışdır. Borc verən tərəfin inkişafı əsasında yaranan bank münasibətləri verilən kreditlərin əhatə dairəsini genişləndirir və daha böyük məbləğdə vəsaitlərin borc verilməsi imkanlarını artırır. Borc verən tərəf istehsalın baş verməsi üçün mühüm olan vəsaiti təqdim etsədə, istehsalda iştirak etmir. Onun fəaliyyəti mübadilə sferasını əhatə edir. Burada əldə edilən borc vəsaiti həm tədavül və həmdə istehsal sferasında istifadə edilir. Kredit alan tərəf isə artıq istehsal sferasında fəaliyyət göstərir. Onun əldə etdiyi kredit vəsaitləri hesabına tələb olunan xammal və materiallar, işçi qüvvəsi əldə edilir. Sonradan bazarda tələb olunan məhsulların istehsalı alıcıya təqdim olunaraq gəlir əldə edilir. Bununlada borc alan tərəf əldə etdiyi gəlirlərin bir hissəsini borc verən tərəfə təqdim edir və hər iki subyekt ümumi gəlirdən öz real gəlirlərini formalaşdırırlar. Borc alan tərəf aldığı vəsaitlərdən tam şəkildə və sərfəli qaydada istifadə etməlidir. Əks halda o vaxtında bütöv məbləği və borclanma faizini ödəyə bilməz. Deməli kredit münasibətlərində əsas məhsuldar qüvvə borc alan tərəfdir. Kredit münasibətləri əsasında kreditorun malik olduğu sərbəst resurslar istehsal prosesinə cəlb olunur və məhsuldar forma alır. Hər bir halda kreditlərin verilməsində əsas olan cəhət həmin vəsaitlərin sonradan geri qaytarılması hesab olunur. Bu hal vəsaitin dövrəni prosesinin əsasını təşkil edir. Kredit vəsaiti mübadilə və istehsal sferasında iştirak edir, məhsul istehsalı üçün zəruri olacaq resursların əldə edilməsini təmin edir və yenidən bərpa olunaraq geri qaytarılıq. Bu hal kredit münasibətlərinin iqtisadi inkişafa səbəb olacaq əsas vasitə

olduğunu təzahür etdirir. Eyni zamanda kredit hər iki subyekt arasında vəsaitin qaytarılması hərəkətini əks etdirir.

Kreditlərin verilməsinin banklar tərəfindən icra olunması ümumilikdə bu prosesin səmərəli təşkil olunmasına səbəb olur. Bank sistemində kreditlər hər iki tərəfin maraqlarına uyğun şəkildə təmin edilməlidir. Əks halda iqtisadi inkişaf baş verə bilməz. Bu baxımdan kredit prosesi hər tərəfli hesablanmış və səmərəli şərtlərlə yerinə yetirilməlidir. Kredit münasibətlərinin təmin olunması kreditləşmə prosesinə əsaslanır və bu proses ardıcıl vəzifələrin icrasını müəyyən edir. İlk əvvəl tələb olunan kredit məbləği müəyyən olunmalıdır. Praktikadan məlumdur ki, kreditör tərəf işin həcminə uyğun olmayan və zəmanət tərəfi zəif olacaq kreditləri təqdim etdikdə sonradan problemli kredit ödənişləri ilə qarşılaşır. Bir mənalı şəkildə qəbul olunmalıdır ki, təqdim edilən kreditlər borc alan tərəfin həmin vəsaitləri sərf edəcəyi sahənin imkanlarına uyğun olaraq tələb olunan miqdarda olmalıdır. Artıq vəsait kredit olaraq əldə edildikdə tam olaraq ümumi istehsal prosesi zəifləyir və yaranan gəlirlərin miqdarı azalır. Bu hal sonradan təkrar istehsal prosesinin tənəzzülünə səbəb ola bilər. Kredit əsaslanmış şəkildə müəyyən olunaraq verilməlidir. Məbləğ sərhəddi dəqiq müəyyən olunmalıdır. Eyni zamanda onun sərf olunacağı sahədən asılı olaraq əlavə geri qaytarılma dövrü və faiz ödənişi müəyyən olunmalıdır. Xüsusən istehsal sahəsində bu hal xüsusi önəm kəsb edir. Hər bir istehsal prosesi müəyyən müddət sonra alıcı üstünlüyü əldə edir. Eyni zamanda bazar qiymətlərinə uyğun reallaşma qaydalarına əsaslanacaq borc faizi qəbul edilməlidir. Qeyd olunan şərtlər kredit sərhədlərini müəyyən edir. Kredit verən tərəf onun hansı məqsədlər üçün və hansı obyektə yönəldiləcəyini dəqiqləşdirməlidir. Təyinatı üzrə vəsaitlər sərf olunmadıqda borc alan tərəfin səmərəsiz fəaliyyəti yarana bilər. Kreditləşmə sərhədləri müəyyənləşərkən eyni zamanda borclu tərəfin fasiləsiz istehsal və satış prosesinə malik olması müəyyən edilməli, həmin fəaliyyət sahəsinin dövriyyəsi və ödəniş etmə imkanları müəyyən olmalıdır. Burada maraqlı məqamlardan biridə ondan ibarətdir ki, borclu tərəfin iqtisadi imkanları və fəaliyyət sahəsi yüksək olduqda onun tərəfindən sonradan mövcud kreditləşmə sərhədləri genişlənə bilər. Bununlada borc

verən tərəf etibarlı və gəlir yarada biləcək daha yüksək miqdarda sərbəst vəsaitini borc verə bilər. Xüsusən ilkin kreditləşmədən sonra yaranacaq gəlir səviyyəsi borc alan tərəfdə istehsalın genişləndirilməsi marağını yaradır. Kreditləşmə zamanı sərhədlərin müəyyən olunması kommersiya və istehlak kreditlərinin verilməsində bir qədər tərəddüdlər yaradır. Burada istehlak mallarını əldə etmək istəyən borclu tərəf bir başa ödənişi edə bilmədiyindən kredit vəsaitindən bəhrələnir. Burada risk dərəcəsi bank tərəfindən yüksək olur. Bu tip kreditlər əsasən qısamüddətli olaraq verilir. Kreditlər verilərkən kredit növündən asılı olmayaraq onların gələcək planlarını və maraqlarını nəzərə almaq lazımdı. Bank əsasən uğur qazanmış müştərilərlə işləmək marağında olur. Kredit alan tərəf hər zaman özünün ödəniş imkanlarını dəqiq qiymətləndirməlidir. Eyni qaydada kredit verən tərəf də kreditlərin verilməsində onların qaytarılma mexanizmini qiymətləndirməlidir. Burada borc verən tərəf ilk əvvəl kreditlərin verilmə müddətlərinə diqqət yetirir. Qısamüddətli kreditlər əsasən istehlak kreditləri olaraq verilir. Burada borc vəsaitindən dövriyyə kapitalı olaraq istifadə edilir. Lakin uzunmüddətli kreditlərdə əsas kapital istismar olunur və bu zaman yaranan mənfəət əsasında borc vəsaiti qaytarılır. (Z.F.Məmmədov Z.H. İbrahimov "Pul, kredit və banklar"Dərslik, Bakı-2009.

Kreditləşmənin təşkili hər bir halda risk faktorunu inkar etmir. Banklar tərəfindən tam təhlil edildikdən sonra verilən kreditlər risk dərəcəsini minimum həddə olmasını təmin edir. İqtisadi ədəbiyyatlarda ümumən kredit vəsaitləri ilə təmin olunma iki hissədən ibarət olaraq şərh edilir. İlk əvvəl borc alan tərəf ərizə ilə kreditor tərəfə müraciət edir və onun bu müraciəti əsasında kreditin verilməsi üçün ilkin araşdırma aparılır. Müqavilə bağlanması təmin edilir və bununlada kredit verilməsinin hüquqi əsasının ilkin addımı atılır. Bu mərhələdə hər bir hal qiymətləndirilir, müraciət olunan məbləğə uyğun razılıq əldə edilir, bütün şərtlər müqavilə əsasında razılaşdırılır. İlk mərhələdən sonra borclu tərəfə verilən kredit əsasında onun fəaliyyəti nəzərdən keçirilir. Borclu tərəfin hüquqi statusu, yəni fiziki və ya hüquqi şəxs olması, ödəniş etmə imkanları ilə müəyyən olunur. Kredit verən tərəf minimum risklə, təhlükəsiz müddətə və maksimum gəlirlə kredit verilməsində maraqlıdır. Burada eyni zamanda

hər bir halda risk dərəcəsinə təsir edə biləcək məqamlar nəzərə alınmalıdır. Hüquqi şəxslərdən fərqli olaraq fiziki şəxslər əsasən istehlak kreditlərinə və tədavi sferasında fəaliyyətlə bağlı qısamüddətli kreditlərin əldə edilməsinə maraqlıdılar. Hüquqi şəxslər tərəfindən təsisçi vəsaitlərindən istifadə etmə imkanları geniş olduğu halda fiziki şəxslərdə bu imkanlar məhdud olur. Eyni zamanda hüquqi şəxslər əksər hallarda əsas kapitalla yönəldilmiş kredit vəsaitlərindən istifadə edir. Burada artıq istehsal prosesi üçün vəsaitlər cəlb edilir. Əsas kapitalla yönəldilmiş belə bir borclanma sonradan mənfəət əsasında geri ödənilir. Risk dərəcəsinə təsir edə biləcək ilk səbəb olaraq dəqiq proqnozların olmamasını qeyd edə bilərik. Həmçinin baş verə biləcək təbii fəlakətlər, istehlakçı zövqündə olan fərqlilik, yeni rəqabət şəraitinə uyğunlaşmamaq, səhf maliyyə siyasətinin aparılması, dövlətin iqtisadi sahədə qəbul etdiyi qərarlardan irəli gələn hallar son nəticədə uğursuz hallara səbəb ola bilər. Ümumən riskli yanaşma istehlak kreditləri üzrə daha üstün faizə malikdir. Əksər hallarda istehlak kreditləri qısamüddətli olma baxımından yüksək faizlə borc alan tərəfə təklif olunur. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, bu tip kreditlər yüksək faizlə təqdim olunsalar da, onların əldə edilməsinə müraciət edənlərin sayı çoxluq təşkil edir. Burada əhalinin istehlak mallarına olan tələbatları da önəmli faktordu. İstehlak kreditlərinin verilməsi birbaşa bank və müştəri arasında da verilə bilər. Eyni zaman da digər üçüncü tərəfin vasitəçi olması əsasında da verilə bilər. İkinci hal dolayı istehlak krediti olaraq tənzimlənir. Dünya təcrübəsinə diqqət yetirsək məlum olur ki, inkişaf etmiş ölkələrdə istehlak kreditləri üzrə xüsusi qəbul edilmiş qaydalar mövcuddur.

Kreditlərdən istifadə olunma bir sıra mühüm qanunlar olaraq müəyyənləşir. Əsasən bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) Tarazlıq qanunu
- b) Ssuda dəyərinin saxlanılması qanunu
- c) Vaxt qanunu

Hər üç qanun kredit qanunu olaraq kredit siyasətinin təşkilinə xidmət edir. Tarazlıq qanunu yenidən bölüşdürülən pul vəsaiti ilə kreditorda qalan sərbəst pul vəsaiti arasında tarazlıq yaradır. Ssuda qanununa görə kreditör tərəfindən müvəqqəti istifadə edilmək üçün tədqim olunmuş pul vəsaiti borc alan tərəfdən geri ödəndikdə onun mövcud dəyəri itmir. Vaxt qanunu olduqca vacib məsələni əhatə edir. Sərbəst vəsaitlər istifadəsiz və sərbəst qaldıqları halda onların borclu tərəfin sərəncamında qalma imkanları çoxalır. (Z.F.Məmmədov Z.H. İbrahimov "Pul, kredit və banklar"Dərslik, Bakı-2009.)

Kredit siyasəti ümumi olaraq bir sıra funksiyalara malikdir. Kreditin əsas və mükəmməl funksiyası yenidən bölgü adlanır. Ümumi iqtisadi yanaşma əsasında məlumdur ki, əsas makroiqtisadi göstəricilərdən biri də milli gəlirdir. Müəssisə səviyyəsində mövcud resursların bölgüsü kredit vasitəsilə baş verir. Bu zaman müəssisə üzrə xammal və materialın qiymətləri və əldə edilən pul vəsaitlərinin yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Eyni yanaşma makro səviyyədə milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsünün kredit vasitəsilə mümkünlüyünü təsdiqləyir. İkinci mükəmməl funksiya kreditlər üzrə real pulun aparılacaq kredit əməliyyatları ilə əvəz olunması nəticəsində yaranan tədavül xərclərinə qənaət etməkdən ibarətdir. Ölkədə nagdsız hesablaşmaların aparılması bütövlükdə pul dövriyyəsi üzrə məqsədyönlü imkanlar yaradır. Bu zaman kredit əsasında dövriyyəyə daxil olmuş pul nişanları tədavül olunur. Burada əsas üstünlük tədavül vaxtına qənaət etməkdən ibarətdir və bununlada tədavül xərcləri azaldılır. Kapitalın mərkəzləşməsi və təmərküzləşməsinin sürətlənməsi ümumən kreditin növbəti mühüm funksiyasıdır. Hər bir təsərrüfat sahəsi və ya müəssisə tədricən geniş imkanlara malik olacaq səhmdar cəmiyyətlərə, inhisarçı müəssisələrə çevrilmək marağındadır. Bu hal əsasən cəlb edilən kreditlər əsasında sürətlə yerinə yetirilir. Kapitalın mərkəzləşməsi və rəqabət mühitinin inkişaf etməsində kreditlər mühüm vasitədir. Kredit siyasətinə diqqət yetirildikdə məlum olur ki, yüksək dövriyyəsi olan iri müəssisələrə kreditlərin verilməsi daha münasib şərtlərlə yerinə yetirilir. Kreditlərin verilməsi dövriyyədə nağd pulun hərəkətini azaltmış olur. Bu zaman

kredit bilavasitə əmtəə dövriyyəsinə xidmət funksiyasını yerinə yetirir. Müxtəlif adda və formada olan kredit kartlarından istifadə edilməsi ilk əvvəl nağdsız hesablaşmaların aparılmasını sürətləndirir və həm də iqtisadi münasibətləri sadələşdirir. Müasir dövrdə iqtisadi artım tempinin əldə edilməsi hər bir sahədə elmi texniki tərəqqinin uğurlarının tətbiqinə əsaslanır. Bu əsasda elmi texniki tərəqqi iqtisadi inkişafı müəyyən edəcək əsas amildir. Bu baxımdan kredit fəaliyyətinin mühüm funksiyalarından biri də elmi texniki tərəqqinin sürətləndirilməsidir.

Kredit siyasəti müəyyən prinsiplər əsasında formalaşır. Hər bir halda kreditor və borclu tərəf arasında kredit münasibətlərini nizamlayacaq fəaliyyət prinsipləri olmalıdır. Mövcud prinsiplərin qorunması qarşılıqlı qaydada iqtisadi hüquqların müdafiə edilməsinə əsas zəmanətdir. Kredit münasibətlərinin əsas prinsiplərindən biri kreditor tərəfindən verilmiş kredit vəsaitlərinin qaytarılmasıdır. Ümumən qeyd etmək lazımdır ki, borclu tərəf mütləq şəkildə kreditin qaytarılmasını təmin etməlidir. Əks halda kredit münasibətləri pozulmuş olur. Hər bir borclu tərəf müqavilə əsasında müəyyən olunmuş müddətdən sonra vəsaiti kredit verən tərəfə qaytarmalıdır. Burada ikinci mühüm olan müddətlilik prinsipi müəyyən edilir. Həmin prinsipin şərtləri iki tərəfli qaydada imzalanmış müqavilə şərtləri əsasında təmin edilir. Bu prinsipə görə borclu tərəf istənilən vaxt vəsaitin geri qaytarılmasını təmin etməməlidir. Müqavilədə göstərilən müddətdə vəsait qaytarılmalıdır. Kreditin qaytarılma müddətinə əməl olunmadığı halda əlavə faiz olaraq maliyyə cəriməsi tətbiq edilə bilər. Vaxtında qaytarılmayan kredit vəsaiti ümumən pul tədavülünün ümumi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Mühüm prinsiplərdən biri kreditlərin verilməsində fərdiliyin təmin edilməsidir. Kredit verən tərəf hər bir halda kredit vəsaiti əldə etmək istəyən tərəflərə eyni yanaşma etməməlidir. Burada vəsait istəyən subyektlərin əldə etməli olduqları vəsaitin sərf olunma sahələri müəyyən olunmalı, qaytarma imkanları dəqiqləşməlidir. Həmin subyektlər üzrə müəssisə daxili imkanlar və digər əsas iqtisadi göstəricilər təhlil edilməlidir. Verilən kreditlər üzrə zəmanətin olması təminatlılıq prinsipinin icrasını tələb edir. Həmin prinsipə görə borclu tərəf

öhdəliklərinin icrasını təmin etmədikdə kredit verən tərəfin mənafeyi qorunmalıdır. Bu baxımdan kredit müqaviləsindən əlavə olaraq zəmanət müqaviləsi, girov müqaviləsi və bu kimi digər mühüm razılaşmalar əldə edilməlidir. Alınan kreditlərə görə borclu tərəf kredit təqdim edən tərəfə ilkin ödəniş edir. Bu prinsip kreditlərim ödəncili olmaları prinsipidir. Bu prinsipə görə hər iki tərəf kreditdən istifadə əsasında yaranacaq mənfəətdən gəlir əldə edirlər. Buna görə də müəyyən olunmuş faiz miqdarında ödəniş yerinə yetirilir.

Kreditlərin verilməsində hüquqi və fiziki şəxs olaraq subyektlərə yanaşma, onların forma və növlərindən asılı olaraq təmin edilir. Yəni məlum olan formada kreditlərin əldə edilməsi imkanları həmin subyektlərə şamil edilə bilər. Bu olduqca maraqlı məqamdır. Təbii ki, fiziki şəxslər əksər hallarda bilavasitə istehlak və ya kommersiya kreditlərindən istifadə edirlər. Hüquqi şəxslər isə əsas kapitalın artımına əsaslanacaq kreditlərin cəlb olunmasında maraqlıdılar. Qeyd olunan bu fərqli yanaşmalar kreditlərin təyinatı üzrə təsnifləşdirilməsi zərurətini yaradır. Burada borclu olan və borc verən tərəfin yanaşma xüsusiyyətlərindən asılı qaydada kreditləşmə aparılır. Kredit əsasən bank, dövlət, istehlak, kommersiya, beynəlxalq və ipoteka kreditlərinə ayrılır. Kreditin bu formaları ayrılıqda müxtəlif istiqamətlərdə kreditləşməni əks etdirir. Müasir dünyada bank kreditləri daha üstün mövqeyə malik və inkişaf etmiş kredit formasıdır. Burada bankların təqdim etdikləri kreditlər şəxsi kapital hesabına deyil, bilavasitə bank fəaliyyəti əsasında cəlb olunmuş vəsaitlər hesabına aparılır. Bank kreditləri hüquqi və fiziki şəxslərə təqdim olunur. Digər kredit formalarından fərqli olaraq bank kreditlərini yalnız fiziki və hüquqi şəxslər deyil, eyni zamanda digər bank qurumlarında əldə edə bilərlər. Bank kreditləri ümumən kapital yığımında təmin edir. Pul kapitalı burada bank kreditinin əsas obyektı olaraq müəyyən olunur. Bank kreditlərində hər hansı bir məhdudiyyət olmur və kreditlərin məbləği və geri qaytarılma müddətlərində daha geniş imkanlar mövcud olur. Bank kreditləri üzrə faiz dərəcələri digərlərindən yüksək olur. Burada obyekt konkret olaraq pul kapitalıdır. Bank kreditləri bütövlükdə kapital yığımına və əmtəə tədavülünə xidmət edir.

Dövlət kreditləri əsasən ölkənin iqtisadi inkişafı baxımından məqsədli şəkildə gözəşli qaydada verilən kreditlərdir. Burada borcalan tərəf olaraq dövlət strukturu və ya yerli icra hakimiyyəti qurumları çıxış edir. Dövlət kreditlərinin mənbəyi də digər kredit mənbələrindən fərqlənir. Burada mənbə əsasən dövlət istiqrazları və qiymətli kağızlardır. Ölkədə milli iqtisadi inkişafa nail olmaq baxımından qəbul edilmiş dövlət layihələrinin icrası zamanı yaranan vəsait çatışmazlığı məhz dövlət kreditləri hesabına təmin edilir. Burada borc alan tərəf də bilavasitə dövlət qurumu olur. İstehlak kreditləri istehlak mallarının əldə edilməsi üçün verilən kreditlərdir. Burada kredit verən tərəf olaraq tələb olunan istehlak mallarının satışını həyata keçirən subyekt də ola bilər. Kommersiya krediti zamanı kredit verən tərəf borclu tərəfə müddətli ödəmə əsasında tələb olunan malları təqdim edir. Kommersiya kreditinin əsas növləri müəyyən olunmuş məbləğ və müddətə qaytarılma əsasında verilən kreditlərə, girov qoyularaq yüklü edilmiş malların reallaşmasından sonra geri qaytarılan kreditlərə və açıq hesab üzrə aparılan kreditlərə ayrılır. Kommersiya kreditlərində müəyyən olunan faiz dərəcələri aşağı olur. Burada obyekt əmtəə formasında olur. Maraqlı məqamlardan biridə ondan ibarətdir ki, kommersiya kreditləri əmtəə tədavülünə xidmət göstərir.

Beynəlxalq kredit əsasən beynəlxalq aləmdə tətbiq edilən kredit münasibətləridir. Beynəlxalq kredit kommersiya və ya bank forması olaraq yerinə yetirilir. Subyekt olaraq burada əsasən beynəlxalq maliyyə qurumları, dövlətlər və hüquqi şəxslər çıxış edirlər. Beynəlxalq kredit bütövlükdə rəsmi qaydada və özəl formada fəaliyyət göstərir. Ölkənin mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının, regional kredit təşkilatları tərəfindən rəsmi kredit qurumları olaraq kredit vəsaitləri təklif olunur. Rəsmi kreditlərin vəsait mənbələri ölkənin büdcə vəsaitləri ilə təmin olunur. Eyni zamanda beynəlxalq maliyyə təşkilatları kredit vəsaitlərini yalnız mərkəzi hakimiyyət qurumlarına və dövlət tərəfindən təsdiq olunmuş layihələrə təqdim edirlər. Nümunə olaraq Beynəlxalq valyuta Fondunun fəaliyyətini qeyd edə bilərik. Fond tərəfindən kreditlər verilərkən müvafiq qaydada öhdəliyin təmin olunması qaydaları rəsmi dövlət qurumlarından alınır. Öhdəlik şərtləri icra olunmadığı halda növbəti vəsait

ödənişləri dayandırılır. Özəl qaydada beynəlxalq kreditlərin verilməsi əsasən digər dövlətlərdə olan xarici banklar və kredit təşkilatları tərəfindən təmin edilir. Ümumi kreditləşmə qaydaları kimi beynəlxalq kreditlərin də əldə edilməsində mühüm əlamətlər mövcuddur. Kreditlərin verilməsi baxımından beynəlxalq kredit mənbələri xarici kredit bazarından, beynəlxalq maliyyə mərkəzlərindən və beynəlxalq müqavilələr əsasında milli kredit bazarları tərəfindən təmin olunur. Borclu tərəf olaraq dövlət və beynəlxalq təşkilatlar, özəl fəaliyyət göstərən istehsal sahələri nəzərdə tutulur. Beynəlxalq kredit müqavilələri kommersiya və digər məqsədlərə istiqamətlənmiş müqavilələrə ayrılır. Kredit növü olaraq beynəlxalq kreditlər mal formasında olan kommersiya kreditinə, valyuta formasında olan kreditlərə və qiymətli kağızlar formasında olan kreditlərə ayrılır. Valyuta növünə görə beynəlxalq kreditlər əsasən borclu ölkənin, kredit verən ölkənin və digər üçüncü hər hansı bir ölkənin valyutalarına ayrılır. Təyinatına görə beynəlxalq kreditlər idxal və ya ixrac yönümlü kreditlərə ayrılır. Müddət olaraq beynəlxalq kreditlər qısa (1 il), orta(2-5 il) və uzunmüddətli (5-7 il) kreditlərə ayrılır. İpoteka krediti daşınmaz əmlakın girovu əsasında verilən kreditlərdi. Qədim Yunanıstanda e.ə. VI əsrdə ipoteka terminindən borc əsasında qoyulmuş girovlara görə istifadə edilirdi. Sonralar bu qayda Qədim Misirdə tətbiq edilmişdir. İpoteka kreditləri əsasən uzunmüddətə verilir və ən aşağı faizlərlə borc alan tərəfə təqdim edilir.

Kredit formaları aydınlaşdıqda onların təsnifatı əsasında növləri müəyyən olunur. Kreditlərin növ olaraq müəyyən olunması ilk əvvəl borc verən və borc alan subyektlərə ayrılmasında təzahür edir. Borc verən tərəf dövlət və özəl sektora ayrılır. Borc alan tərəf hüquqi və fiziki şəxslərə ayrılır. Bütövlükdə kreditlər əsas fondların təkrar istehsalının və dövriyyə vəsaitlərinin təmin olunması üçün verilir. Kreditlərin verilməsində müddət faktoru xüsusi önəm kəsb edir. Müddətə görə kreditlər tələb olunan vaxta qədər olan kreditlərə və müəyyən olunmuş müddətli kreditlərə ayrılır. Müəyyən olunmuş müddət əsasən qısa (1 il), orta(3 ilə qədər) və uzunmüddətli (3 ildən artıq) dövrü əhatə edir. Kreditlər ödəniş qaydalarına görə də fərqlənir. Bura daxildir birdəfəlik və tədricən ödənilən kreditlər. İqtisadi təyinatına görə kreditlər

sənaye, kommersiya, ticarət, tikinti və s. növlərə ayrılır. Eyni zamanda kreditlər istehsal kreditləri, istehlak kreditləri və investisiya kreditləri olaraq da fərqlənilir. İstehsal kreditləri müəssisədə əsas fondların təkrar istehsalını təmin etmək üçün cəlb edilir. İstehlak kreditləri subyektlər tərəfindən istehlak mallarının əldə edilməsi üçün fəaliyyət göstərir. İnvestisiya kreditləri məqsədyönlü istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün cəlb olunan vəsaitlərdir. Kreditlərin verilməsində daha maraqlı cəhət təminatlılıq xüsusiyyətidir. Bu baxımdan kreditlər təminatlı və təminatlı kreditlərə ayrılır. Hər bir borc verilən kredit vəsaiti sonradan əsas məbləğlə yanaşı faiz ödənişini də tələb edir. Faiz ödənişi olaraq yüksək faizli, aşağı faizli və faizsiz kreditlər mövcuddur.

Müasir şəraitdə kredit münasibətlərinin inkişafı əsasında mükəmməl kredit sistemi formalaşmışdır. Kredit sistemi əsasən maliyyə kredit münasibətlərini əks etdirməklə yanaşı ölkədə yaradılmış bütün kreditləşmə forma və növlərini özündə cəmləşdirir. Kredit sistemi mükəmməl qaydada bir sıra cəhətlərə əsaslanaraq şərh edilir. Funksionallıq baxımından kredit sistemi bütöv olaraq kredit növlərini və formalarını özündə cəmləşdirir. İnstitusionallıq baxımından kredit sistemi bank, maliyyə və sığorta qurumlarını, fond və valyuta birjalarını özündə birləşdirir. Mahiyyət baxımından bütövlükdə kredit sistemi əsasən maliyyə kredit münasibətlərini formalaşdırır. Burada kreditlərin bağlanmasıyla başlayaraq, onlardan istifadə olunma, müəyyən olmuş müddət ərzində ödənişlərin aparılması əsasında borcların bağlanması da daxil olmaqla yaranan münasibətlər sistemi nəzərdə tutulur. Kredit sisteminin strukturuna bank və bank olmayan kredit təşkilatları daxildir. Banklar mərkəzi bank və kommersiya bankları olaraq sistemləşir. Mövcud strukturun məlum olur ki, kredit sistemi bilavasitə bank strukturunun fəaliyyətinə əsaslanaraq onun mənbəyini müəyyən edir. 2016-cı il 3 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən publik şəxs olaraq Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılması haqqında fərman imzalanmışdır. Bununlada ölkədə kredit və sığorta təşkilatları, qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması, bu sahələrdə nəzarət və tənzimlənmə işi bu qurum

tərəfindən həyata keçirilməsinin hüquqi əsası təmin edilmişdir. Ölkəmizdə kreditləşməni təmin edəcək 30 bank və o cümlədən 47 bank olmayan kredit təşkilatı mövcuddur. Bakı şəhərində və ərazi üzrə 10 iqtisadi rayonda mövcud bank və kredit təşkilatları tərəfindən kreditlərin verilməsi həyata keçirilir. Ölkə üzrə 2017-ci üçün cəm olaraq 11757787 manat kredit vəsaiti kredit almaq istəyənlərə verilmişdir. Bunlardan qısamüddətli kredit olaraq 1030597,2 manatı milli valyutada və 1070692,9 manatı sərbəst dönərli valyuta olaraq verilmişdir. Uzunmüddətli kredit olaraq 5922992,5 manatı milli valyutada və 3733504,3 manatı sərbəst dönərli valyuta olaraq verilmişdir. Kredit münasibətləri inkişaf etdikcə bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyəti əsasında onlar arasında yaranan fərqlər azalır. Lakin bu hal əsas kreditləşmə infrastrukturunu olan bank sisteminin daha müasir qaydalarla mövcudluğuna xələl gətirmir. Əksinə kreditlərin verilməsində əsas qurum olaraq banklar çıxış edirlər. Hal hazırda banklar ikipilləli olaraq fəaliyyət göstərirlər. Birinci pillə mərkəzi bank və ikinci pillə kommersiya banklarıdır. Ölkədə əsasən pul kredit siyasətini Mərkəzi bank tərəfindən formalaşdırılır və pul nişanlarının emissiya olunmasını yerinə yetirir. Kommersiya bankları səhmdarlar olaraq maliyyə resurlarını əldə edərək bank əməliyyatlarını və xidmətləri həyata keçirir. Ümumən kreditlərin verilməsi qəbul olunmuş bank daxili tənzimləyici qaydalara uyğun olmalıdır. Kredit sisteminin mahiyyətini təhlil edərkən şübhəsiz ki, bank əməliyyatlarının mürəkkəbliyini əks etdirəcək qaydalara diqqət yetirilməlidir. Bank tərəfindən müəyyən olunan qaydalara əsasən bankın kredit siyasəti tənzimlənir. İlk olaraq səlahiyyət bölgüsü müəyyənləşməlidir. Bankın iş sistemi özünəməxsus olaraq digər sahələrdən fərqlənir. Burada kredit riski qiymətləndirilir. Təqdim olunacaq kreditlər üzrə bank daxili qaydalar, hüquqi tələblər, limit həddi dəqiq müəyyən olunur və icra edilir. Hər bir qeyd olunan işlərin həyata keçirilməsinə məsul olacaq bölmələr və şəxslər müəyyən edilir. Bank fəaliyyətini müəyyən edəcək mövcud qaydalardan kənara çıxaraq dəqiq qiymətləndirilməmiş və bank daxili qaydalara zidd olaraq təklif olunan kreditlər üzrə məsuliyyət həmin cavabdeh bölmənin və ya şəxsin üzərinə düşür. Mütləq olaraq kreditin verilməsi zamanı səlahiyyət bölgüsünə uyğun olaraq

sistemli şəkildə əməliyyat icra olunmalıdır. Kredit siyasəti tam olaraq onu təklif edən tərəfin strategiyasına uyğun aparılır. Kredit təşkilatları tərəfindən nəzarət mexanizmi kredit növlərinə uyğun olaraq formalaşır və icrası yerinə yetirilir. Burada nəzarət etmə mexanizmi fərqli şəkildə aparılır. Fərqli hallarda bank qaydalarına uyğun olmayan şərtlərlə kreditləşmə müraciəti olarsa bu halda artıq bank tərəfindən yeni qaydalar müəyyən olunur. Xüsusən ölkə hədudlarından kənarda istiqaməti üzrə fəaliyyət göstərən subyektlərə kredit verilməsi planlaşdırılan zaman həmin ölkə ilə bağlı risk dərəcəsi qiymətləndirilir, fəaliyyət sahəsinin səmərəliliyi haqqında mükəmməl informasiyalar əldə edilir və yalnız bu qeyd olunanlardan sonra bank tərəfindən kreditləşmə qaydalarında müəyyən dəyişikliklər edilir. Məlumdur ki, ölkə hədudlarından kənarda olan subyektlərə fəaliyyətlərinə uyğun olaraq xarici valyutalarla kreditlər təklif olunur. Bu əsasda dünya praktikasında bank nəzarəti üzrə Bazəl komitəsi tərəfindən standartlara əsaslanma xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Burada kredit verilərkən ilk əvvəl Müştərini tanı standartını banklar təsdiq edir və eyni zamanda kredit vəsaitləri almaq istəyən tərəflər haqqında mükəmməl informasiya formalaşır. Kredit verilərkən limitlər müəyyən olunur, ödəniş qaydaları, qaytarılma müddətləri, faiz dərəcələri təsdiq olunur. Kreditləşmə zamanı limitin müəyyən olunması mühüm şərtidir. Burada istənilən halda kredit növünə uyğun limit həddinə diqqət yetirilməlidir. Limitin müəyyənləşməsində mühüm cəhətlərdən biri həmin sahə üzrə gəlirlilik səviyyəsinə diqqətli olmaqdır. Gəlirlilik səviyyəsi subyektin fəaliyyət sahəsinin əsas göstəricilərindəndir. Bank hər zaman gəlirli sahələrdə inkişafa səbəb olacaq layihələrin maliyyələşdirilməsinə maraqlı olur. Banklar daxili qaydaları mərkəzi bank strukturu tərəfindən təyin edilmiş normalara uyğun müəyyən etməlidirlər. Limitin müəyyənləşməsində tələb edilən ardıcıl bir sıra şərtlər mövcuddur. İlk əvvəl kredit vəsaiti əldə edən tərəfin fəaliyyət sahəsi və statusu müəyyən edilməlidir. Yəni ölkədə qəbul edilmiş qanunverici əsaslara uyğun şəkildə subyektlərin hüquqi şəxs, fiziki şəxs və ya sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxs olmaları dəqiqləşdirilir. Fərqli kredit növləri üzrə son hədd məbləği müəyyən olunmalıdır. Kredit məbləğinin bankın əldə etdiyi depozitlərə və onun tərəfindən

qəbul olunmuş digər vəsaitlərə olan nisbəti hesablanmalıdır. Kreditlər qruplaşdırılarkən coğrafi əhatəlik müəyyən edilməlidir. Kreditlər üzrə valyuta növləri ayrı ayrılıqda yuxarı və aşağı hədd olaraq qeyd olunmalıdır. Kreditlərin verilməsində mühüm cəhətlərdən biri də təminatın müəyyən olunmasıdır. Limitin müəyyənləşməsində təminatın növü və buna uyğun olaraq təminatlı və təminatlı kreditlər üzrə məbləğlərin yuxarı həddi təsdiqlənir. Xüsusən təminatlı kreditlər limit həddinin müəyyənləşməsində təhlükəli zona olaraq daha dəqiq hesablanmalıdır. Kredit verilən zaman ediləcək güzəştlər müəyyən səmərəli şərtlərlə təklif olunur. Həmin şərtlər bankın qəbul etdiyi inkişaf göstəricilərinə və müvafiq qanunvericiliyə zidd olmamalıdır. Kreditin verilməsində faiz dərəcələrinin müəyyənləşməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kredit üzrə müəyyən olunan faizlər onun kreditləşmə növünə uyğun istifadə xüsusiyyətlərini formalaşdırır. Faizlərin formalaşması resurs dəyərindən, yaranacaq itkilərdən, xidmət və inzibati xərclərdən, həmçinin məlum olacaq zərərlərin ödənilməsinə olan ehtiyatların miqdarına uyğun banklar tərəfindən müəyyənləşir. Burada kredit məbləğinin hansı sahəyə və hansı növ kredit olaraq verilməsi şərtləri də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hər bir qeyd olunan məlumat kredit cəmləşməsinə əks etdirir və burada müddət amili də nəzərə alınmalıdır. Kreditin ödəniş müddəti bir sıra amillərdən asılıdır. Bu zaman ödəniş müddəti kredit alan tərəfin fəaliyyət sahəsi, məqsədi, ödəmə imkanları və kredit verən tərəfin pul axını ilə bağlı hesablanmış proqnozlarından asılı olaraq müəyyən olunur. Kreditlə alınan əmlaklar üzrə ilkin ödəniş kredit alan tərəfindən əvvəlcədən ödənildikdə ödəniş müddəti və məbləğlərlə bağlı tələblər bank daxili qaydalar əsasında tənzimlənir. Eyni zamanda ödənişlər vaxtından qabaq yerinə yetirilərsə, bu halda da ödəmə şərtlərində ediləcək dəyişikliklər müqavilədə öz əksini tapmalıdır. Yalnız müşahidə şurasının qərarı olduqdan sonra əvvəlcədən müəyyən olunmuş limitdən artıq məbləğdə kredit verilə bilər. Bankda müşahidə şurası qərar qəbul edən zaman borclu tərəflərin qrup halında təklifləri nəzərdə saxlanılır və bu hal mütləq hüquqi normativ qaydalara əsaslanmalıdır. Kreditlərin verilməsində bank sisteminə aidiyyəti olan borclu tərəf

yarandığı halda onlara verilən kreditlər qəbul olunmuş məhdudiyyətlərə əsasən bankın müşahidə şurasının verdiyi qərarlara uyğun icra olunmalıdır.

Müasir dövrdə bir sıra dövlətlərdə xüsusən ABŞ-da, Yaponiyada, Qərbi Avropa ölkələrində kredit sisteminin formalaşması fərqli xarakter daşıyır. Kredit sistemi üç pillədən ibarətdir. Birinci pillə Mərkəzi bank olaraq formalaşmanı əks etdirir. İkinci pillə ölkənin bank sistemidir. Üçüncü pillə sığorta qurumları və qeyri bank tipli maliyyə kredit institutlarıdır. Qeyd olunan pillələr əsasında kredit sisteminin ümumi prinsipləri müəyyənləşir. Dövlətin mərkəzi bankı ümumilikdə kredit sisteminin ilk pilləsi olaraq ölkənin apardığı iqtisadi siyasətə uyğun fəaliyyəti təmin edir. Kredit sisteminin birinci pilləsi olan mərkəzi bank ilk əvvəl mülkiyyət xarakterinə görə üç hissəyə dövlət, səhmdar və qarışıq mərkəzi banklara ayrılır. Nümunə olaraq mərkəzi dövlət banklarına Alman Federal Bankını, İngiltərə və Fransa Bankını göstərmək olar. Səhmdar mərkəzi banklara misal olaraq ABŞ-ın Federal ehtiyat sistemi qeyd olunmalıdır. Lakin qarışıq mərkəzi banklar elə banklardı ki, burada formalaşan kapitalda dövlətlə yanaşı şəxsi fəaliyyət sektorları da iştirak edə bilirlər. Bura aiddir əsasən Yaponiya Bankı. Xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, ödəniş vasitələrinin emissiyasını həyata keçirtməklə bağlı əsas səlahiyyət mərkəzi banka məxsusdur. Ölkədə əsasən mərkəzi bankın vəzifəsi ümumi bank sektorunun səmərəli fəaliyyətini və kreditləşmənin inkişaf etdirilməsini yerinə yetirməkdən ibarətdir. Ölkədə mərkəzi bankın mühüm vəzifəsi pul kredit sisteminin inkişaf etdirilməsi və digər bank strukturlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin etməkdir. Mövqe və statusuna görə mərkəzi bankın aşağıda qeyd olunan səlahiyyətləri vardır;

- 1) Mərkəzi bank ümumən pul emissiyası üzrə mütləq inhisarçı mövqeyə malikdir və dövlətin milli qızıl-valyuta ehtiyatlarını qoruyub saxlayan əsas emissiya mərkəzidir.
- 2) Ölkənin iqtisadi siyasətini əsas qəbul edərək mövcud qiymətli kağızlar əsasında yerləşməni və istənilən dövr üzrə dövlət büdcəsində yaranan kəsrin kreditləşməsini təmin edəcək dövlət bankıdır.

- 3) Dövlətin daxili və xarici pul dövriyyəsini mənəəsiz tətbiqini təmin edəcək təmin edəcək milli pul sisteminin stabillik orqanıdır.
- 4) Banklarda yaranan kəsrlərlə bağlı yenidən maliyyələşmək imkanı yaradan son mərhələli kreditor qurumdur.

Mərkəzi bankın qeyd etdiyimiz səlahiyyətləri ümumilikdə onun tərəfindən yerinə yetiriləcək funksiyalarla müəyyən olunur və həmin funksiyalar tənzimləyici, informasiya-tədqiqat və nəzarətedici adlanır. Monetar siyasəti həyata keçirən mərkəzi bank ümumən ölkədə pul kütləsinin və qiymətlərin stabilliyini, milli valyutanın dayanıqlığını təmin edəcək tədbirləri həyata keçirir. Monetar siyasət ümumilikdə strategiya olaraq dörd hədəfi müəyyənləşdirir. Qeyd olunan hədəflər valyuta rejimi, pul kütləsi, infilyasiya səviyyəsi, gizli göstəricilərin müəyyənləşməsi adlanır. Hər bir hədəf bank tərəfindən monetar siyasətin uğurla aparılmasına xidmət edir. Hədəf olaraq valyuta rejimi milli valyutanın müqayisəli qaydada digər aşağı infilyasiyaya malik ölkələrin valyutalarına nəzərən qeydiyyat formasını əks etdirir. Pul kütləsinin hədəflənməsi infilyasiya səviyyəsini optimallaşdırır. Infilyasiya səviyyəsini hədəf olaraq ilk dəfə müəyyən edən və bu istiqamətdə aparılan siyasəti reallaşdıran dövlətlər Yeni Zelandiya (1990), Kanada (1991), Böyük Britaniya (1992), İsveç və Finlandiya (1993), Avstraliya və İspaniya (1994) olmuşdur. Burada əsasən infilyasiya hədəfinin müəyyən olunması və aparılacaq islahatlar ölkənin uzunmüddətli inkişaf konsepsiyasına daxil edilir. Gizli göstəricilərin müəyyənləşməsi hədəfinə nümunə olaraq ABŞ və Avropa pul ittifaqını (2002-ci il) göstərmək olar. Gizli göstəricilərin müəyyənləşməsi hədəfinin mahiyyəti olndan ibarətdi ki, burada infilyasiya səviyyəsinə kəskin nəzarət etmə strategiyası formalaşır. Baş verəcək potensial təhlükələrin olmaması üçün “xəbərdarlıq zərbələri” hazırlanır. Qeyd olunan vəzifələrin icrası zamanı mərkəzi bank müxtəlif alət və vasitələrdən məqsədyönlü istifadə edir. Burada mərkəzi bank strukturu olaraq əsasən valyuta intervensiyası, devalvasiya, revalvasiya, uçot norması, acıq bazarlarda əməliyyat, məcburi ehtiyatlar adlanan fəaliyyət alətlərindən istifadə edir. Valyutaların dəyişmə kursunun saxlanması və beynəlxalq ehtiyatların arzu olunan səviyyədə əldə edilməsində

valyuta intervensiyası adlanan alətdən istifadə olunur. Rəsmi kursa nisbətə dəyişmə devalvasiya və revalvasiya adlanan terminlərin tətbiqinə əsaslanır. Bu zaman üzən mexanizmdən asılı olaraq qiymətdən düşmə və ya bahalaşma terminlərində tətbiq olunur. Ümumən monetar tənzimlənmənin əsas aləti məhz uçot mexanizmidir. Monetar tənzimlənmə qurumları dəyişmə kurslarına və mövcud ehtiyat pullarının miqdarına təsir edə bilirlər. Yəni onlar tərəfindən kredit məbləğlərində və ya verilmə şərtlərində dəyişiklik edilir. Dünya dövlətlərinin təcrübələrinə diqqət yetirdikdə ümumən milli pul vahidi kursunun qalxmasının və digər xarici valyutaların artmasının səbəbini müəyyən etmək olur. Burada əsas səbəb ölkə üzrə uçot normasının artırılmasıdır. Bu zaman digər zəif ölkələrdən kapital daxil olmaları yüksək olur. XX əsrin 80-ci illərində ABŞ-da, Yaponiya və digər Avropa ölkələrinə nisbətə müəyyən olunan yüksək faiz norması həmin dövlətlərdə sahibkarlara dollar əldə edilməsi marağını artırdı. Yekun olaraq ABŞ-ın bu siyasəti nəticəsində ölkədə yeni iş yerləri açıldı və iqtisadi inkişaf sürətinin bir qədər artmasına şərait yaranmış oldu. Ümumən beynəlxalq təcrübədə ölkələri müqayisə etdikdə məlum olur ki, ilk dəfə keçən əsrin 20-ci illərində açıq bazarda əməliyyatlar adlanan termindən ABŞ-da istifadə olunmuş və tətbiq edilmişdir. Sonrakı illərdə İngiltərədə, Almaniyada Reyxbankda alət olaraq qeyd olunan əməliyyatlar tətbiq edilmişdir. Açıq bazardakı əməliyyatların əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu halda ölkə üzrə qiymətli kağızların təkrar bazarda alış və ya satışı aparılır. Beləki ilk olaraq qiymətli kağızların açıq bazarda satışı mərkəzi bank tərəfindən yerinə yetirilir. Bu zaman digər bankların maliyyə imkanları zəifləyir və kredit vermə imkanları məhdudlaşır. Dövriyyədə pul kütləsi azaldığı halda ölkədə dəyişmə kursu yüksəlir. Bundan sonra mərkəzi bank həmin bankların qiymətli kağızlarını alır və onların maliyyə ehtiyatlarında artma halları müşahidə edilir. Lakin bu məhz digər bankların satdıqları qiymətli kağızlar hesabına baş verir. Tədricən dəyişmə kursu aşağı enir. Bu isə bank sistemində intervensiya adlanır. Yəni mövcud pul kütləsinin mərkəzi bank tərəfindən tənzimlənməsi nəticəsində mübadilə kursların da dəyişmə baş verir. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, bu vaxt açıq bazarda aparılan qarşılıqlı əks əməliyyatlar əsasında

pul kütləsinin həcmi stabil saxlamaq mümkün olur. Məcburi ehtiyat normalarından istifadə zamanı mərkəzi bank digər bankların onlarda saxlamalı olduqları məcburi ehtiyatlar üzrə ölçüləri dəyişdirir və bununlada mübadilə olunma kursuna təsir göstərir. Ehtiyat miqdarlarının daha böyük hissəsinin saxlanması nəticəsində milli pula olan təklif azalır və bununlada mübadilə olunma kursu yüksəlir. Son illər dünya təcrübəsinə fikir verdikdə müəyyən olur ki, bank sistemində bankların malik olduqları məcburi ehtiyat normalarında azalma və ya ləğv olunma halları artmışdır. Bu hal bütövlükdə bankların rəqabətə davamlı olma imkanlarının azalması ilə əlaqədardır. Problem odu ki, istənilən vəziyyətdə mərkəzi bank digər banklara mövcud ehtiyat hesabları üzrə faiz ödənişi etmir. Belə olduğu halda həmin banklar mərkəzi bankın malik olduğu ehtiyatlardan qazanc əldə edə bilmirlər.

Kredit sisteminin ikinci pilləsi ölkənin bank sistemində və strukturuna daxil edilən banklardır. Onlar malik olduqları maliyyə resurslarını borc öhdəlikləri əsasında formalaşdıran vasitəçi maliyyə qurumlarıdır. Ən iri və əhatəli olan banklar tərəfindən maliyyə xidmətləri həyata keçirilir. Kommersiya bankları tərəfindən ardıcıl olaraq yerinə yetirilən funksiyaları üç mükəmməl qrupa ayırmaq olar:

- 1) Kommersiya bankları fərqli sahələr üzrə mal və xidmətlərin dövriyyəsində mühüm rola malikdirlər. Banklar tərəfindən fərqli təsərrüfat subyektlərinə qarşılıqlı razılaşma əsasında imzalanmış müqavilələr üzrə hesabatları yerinə yetirmək səlahiyyəti verilir. Bu zaman həmin subyektlərə bank sistemində daxil edilən ödəniş alətlərindən və mövcud infrastrukturdan istifadə etmə imkanı yaradılır.
- 2) Banklar iqtisadiyyatda maliyyə resursları ilə təmin olunmanı yerinə yetirir. Yəni istənilən bank strukturu əhali və digər təsərrüfat subyektlərinin əldə etdikləri sərbəst vəsaitlərin müvəqqəti saxlanmasını təmin edir. Həmçinin banklar həmin subyektlərə fəaliyyət sahələrinə uyğun tələbatları olan vəsait qoyuluşlarının ödənilməsində maliyyə resursları ilə təmin olunmanı yerinə yetirir.

- 3) Kommersiya bankları tərəfindən subyektlərə iqtisadiyyatda davamlı olaraq mal və xidmətlərə uyğun fəaliyyət göstərmək imkanı yaradılır.

Kredit sisteminin üçüncü pilləsi sığorta qurumları və ixtisaslaşmış qeyri bank tipli kredit-maliyyə institutlarıdır.

Sığorta şirkətləri əsasən qəbul olunmuş qanunlara və qanunverici fəaliyyətə əsasən təsdiq olunmuş müxtəlif sahələrdə ehtimal olunan risklərdən etibarlı və keyfiyyətli təminatı təmin edirlər. Sığorta qurumları əsas etibarlı ilə həyat sığortası və yaxud əmlak sığortası olaraq fəaliyyət göstərirlər. Sığorta qurumlarının aktivləri banklardan bir qədər fərqlənirlər. Sığorta şirkətlərinin aktivlərinin əsas hissəsini qiymətli kağızlar, səhmlər, istiqrazlar təşkil edir. Sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti vəsaitlərin yerləşdirilməsində rəqabət mühitinin genişləndirilməsini təmin edir. Qeyri bank tipli maliyyə kredit qurumları xüsusi razılıq əsasında kreditlərin verilməsini yerinə yetirən və ölkə qanunlarına uyğun fəaliyyəti istiqamətləndirən ixtisaslaşmış kredit strukturlarıdır. İxtisaslaşmış qeyri bank tipli maliyyə qurumları üç növə ayrılır. 1) Qarşılıqlı əmanət bankları. Bu banklar müddətli şəkildə yalnız az miqdarda olan əmanətləri qəbul edirlər, 2) Borc əmanət assosiasiyaları, 3) Kredit ittifaqları. Bura əsasən fəaliyyət uyğunluğu və peşəkarlığı ilə seçilən subyektlərdən ibarət kooperativlər daxildir. Müasir dünyada son illər aparılan islahatlar bank kredit sistemində yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olur. Nəticə olaraq kredit sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı əksər ölkələrdə kredit təşkilatları arasında fərqli cəhətlər azalmışdır.

Kredit sisteminin əsasən beş mühüm prinsipi mövcuddur:

1. Ödənişlik prinsipi.
2. Müddətlilik prinsipi
3. Təminatlılıq prinsipi
4. Kreditin məqsədli istifadə prinsipi
5. Diferensiallaşdırılmış yanaşma prinsipi

Borclu tərəf kreditordan aldığı vəsaiti müəqavilədə qeyd olunmuş şərtlər əsasında qeri qaytarmalıdır. Bu yanaşma ödənişlik prinsipini əks etdirir. Müddətlilik prinsipinə görə vəsait kreditora uzunmüddətli və ya qısamüddətli dövr əsasında qaytarılmalıdır. Təminatlıq prinsipinə əsasən borclu tərəf faiz öhdəliyini təmin etməlidir. Kreditin məqsədli istifadə prinsipinə görə istənilən borclu tərəf kredit alarkən onu təyinatına uyğun istifadə etməlidir. Eyni zamanda müqavilə şərtlərinə əsasən borc vəsaiti qaytarılması ilə yanaşı həmin vəsaitin mənfəət gətirə bilməsi məqsədi öz təsdiqin tapmalıdır. Diferensiallaşdırılmış yanaşma prinsipi zamanı kreditör tərəf müraciət edən borcalan tərəfin ən etibarlı olan, təminat göstəricilərinə görə tələblərə cavab verəcək subyektinə və əmtəə pul münasibətlərinə üstünlük verilir. Yəni kredit müvafiq qaydada pul və yaxud əmtəə formasında ola bilər. (K.V.Rudiy "Xarici ölkələrdə maliyyə, pul və kredit sistemləri" Dərslik Bakı 2009, səh 9-10)

Ümumən kreditlərin verilməsi ölkədə həyata keçirilən pul kredit siyasəti əsasında tənzimlənir. Mövcud iqtisadi yanaşma iqtisad elminə məlum olan iki mühüm metodla, yeni modernləşmiş Keyns nəzəriyyəsi və monetarizm metodlarına əsaslanaraq qiymətləndirilir. Qeyd olunan metodlar əsasında müəyyən olunur ki, ümumən mövcud pul kütləsi üzrə təklifin dəyişməsi ölkə üzrə ümumi milli məhsulun dəyişməsinə təsir edir. Lakin hər iki istiqamət qeyd olunan müddəanı fərqli mövqedən qiymətləndirir. Keyns nəzəriyyəsi məlum edir ki, ölkənin pul kredit siyasəti verilən kreditlər üzrə müəyyən olunan faiz dərəcəsindən asılı qaydada qiymətləndirilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində faiz dərəcələrindən asılı tənzimlənmə mümkün deyil. Yəni bazar iqtisadiyyatına əsaslanacaq sistem qeyri sabit sistemləşməni əks etdirir. Keynçilər ümumən iqtisadi münasibətlərin və o cümlədən pul kredit siyasətinin tənzimlənməsində dövlətin rolunu xüsusi qeyd edirlər. Onların fikrinə görə kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin dəyişməsi ölkədə pul kütləsinə olan təklifin dəyişməsinə səbəb olur. Nəticə olaraq fərqli sahələr üzrə investisiyalara olan tələb səviyyəsi dəyişir. Lakin monetaristlər pul kredit siyasətini mövcud pul kütləsi üzrə məlum olan təkliflər əsasında qiymətləndirirlər. Monetarist yanaşma Keynçi baxışlarda yaranan böhrandan sonra neoklassik istiqamət olaraq üstün mövqe əldə

etmişdi. Keynsçi baxışlardan fərqli olaraq monetaristlər bazar iqtisadiyyatını stabil iqtisadi sistem olaraq qəbul edirlər. Pul kredit siyasəti olaraq bazar münasibətləri əsasında dövlətin mövcud iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsi zəif olur. Müasir monetarizmin əsas ideoloqu Milton Fridmen 1976 cı ildə iqtisadiyyat sahəsində Nobel mükafatı almışdır. Zəngin biliyə malik olan M.Fridmen monetarizm nəzəriyyəsinin banisi olaraq ilk dəfə pul qaydaları adlanan elmi müddəanı irəli sürmüşdür. Onun fikrinə görə dövlət özünün pul kredit siyasəti olaraq daim mövcud pul kütləsinin artmasında maraqlı olmalıdır. Bu sahədə ciddi nəzarətin olması nəticə olaraq ölkədə ümumən iqtisadi inkişafın əldə edilməsinə səbəb olur. Fridmenin pul qaydaları adlanan ideyası dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən olan Amerika Birləşmiş Ştatlarında, İngiltərədə həyata keçiriləcək pul kredit siyasətinin mənbəyi hesab edilir.

Müasir dövrdə pul kredit siyasəti məlum olan hər iki metodun mühüm cəhətlərini ümumiləşdirərək istiqamətlənir. Keynsçi və ya monetar baxışların bir sıra xüsusiyyətlərindən ümumilikdə istifadə olunur. Əksər hallarda monetar yanaşma daha üstün mövqe ifadə edir. Təbii ki, bazar münasibətləri şəraitində pul kredit siyasəti də bilavasitə bazar prinsiplərinə əsaslanır. Məlumdur ki, pul kredit siyasəti pul tədavülünü və kreditləşmə fəaliyyətini özündə cəmləşdirir. Buradan aydın olur ki, həm pul kütləsinin və həm də onun gəlir yaratma imkanlarının formalaşması əsas olaraq səmərəli pul kredit siyasətindən asılıdır. Dünya təcrübəsinə diqqət yetirildikdə məlum olur ki, ümumən monetar siyasətdən 20-ci əsrin əvvəllərində artıq mükəmməl qaydada istifadə olunmağa başlanılmışdır. Burada borc şəklində əldə edilən pulla onun məcmu təklifinin dəyişilməsinə səbəb olacaq faiz dərəcələrinin təsir etmə imkanları müəyyən olunur. Ümumən iqtisadiyyatın fərqli sahələrinə edəcək təsirin aradan qaldırılması monetar siyasətin mühüm vəzifəsidir. Monetar siyasət pul təklifini idarə etməklə yanaşı faiz dərəcələrini də müəyyən edir. Bu zaman yaranmış infilyasiya və işsizlik səviyyəsinə də təsir edə bilir. İqtisadiyyatda mühüm göstərici hesab olunan iqtisadi artım kəmiyyətcə çox və keyfiyyətcə daha üstün fəaliyyət prosesini özündə əks etdirir. Monetar siyasət əsasında ümumi

qaydada iqtisadi artım tempinə təsir etmə mümkündür. Monetar siyasət əsasında ölkədə pul vahidlərinin konvertə olunmasından yaranan məzənnə fərqi də təsir etmək mümkündür. Əsas məqsəd olaraq monetar siyasət pula olan tələbatın ödənilməsi baxımından pul təklifini idarə edir. Həmin dövr üçün faiz dərəcələrini müəyyən edir. Monetar siyasət ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən həyata keçirilir. 20-ci əsrin 70-80 ci illərindən artıq monetar siyasət tam sərbəst olaraq banklar tərəfindən həyata keçirilməyə başlanmışdı. Monetar siyasətin aparılması bir sıra iqtisadi alətlər vasitəsilə icra olunur. Bura daxildir açıq bazar əməliyyatları, diskont faiz dərəcələri, məcburi ehtiyat normaları, açıq ağız əməliyyatları və mənəvi razılaşma. Hər bir iqtisadi alətdən istifadə əsasında pul kredit siyasəti səmərəli şəkildə icra olunur. Açıq bazar əməliyyatı adlanan alət vasitəsilə qiymətli kağızların və xarici valyutaların alqı satqısı əsasında ölkədə pulun miqdarı idarə olunur. Bu zaman ümumən alqı satqı əsasında valyutalar ümumi bazar dövriyyəsinə daxil olurlar. Burada eyni zamanda mübadilə edilən valyutaların faiz dərəcələri müəyyən edilir və onların qorunması təmin edilir. Diskont faiz dərəcəsi digər banklara mərkəzi bank tərəfindən təqdim edilən kreditlər üzrə müəyyənləşən göstəricidir. Məcburi ehtiyat norması bankın əldə etdiyi vəsaitlərin Mərkəzi bankda olan məcburi vəsaitlərə nisbətidir. Eyni zamanda banklar üzrə ehtiyat norması məlum depozitlər üzrə də nisbəti müəyyən edir. Hal hazırda ABŞ Federal Ehtiyatlar sistemi, İngiltərə Bankı, Çin Xalq Bankı, Yaponiya Bankı və Yeni Zelandiya Ehtiyat bankı məhz monetar siyasət yerinə yetirir.

Monetar siyasətdən fərqli olaraq fiskal siyasət dövlət gəlirləri və xərcləri əsasında iqtisadi siyasətə təsir etməni əks etdirir. Ümumən fiskal siyasət büdcə vergi siyasəti adlanır. Fiskal siyasətin əsas növlərindən biri olan Neytral fiskal siyasət zamanı bütövlükdə dövlət xərcləri əldə edilən dövlət gəlirləri hesabına təmin edilir. Ölkədə böhran vəziyyəti olduğu halda genişləndirici fiskal siyasət həyata keçirilir və bu zaman ümumi dövlət xərclərinin əldə edilən gəlirlərdən çox olması müşahidə olunur. Fiskal siyasətin digər növü olan daraldıcı fiskal siyasət zamanı əldə edilən gəlirlərin müəyyən hissəsi ölkə üzrə borcların təmin edilməsinə yönəldilir.

1.2 Girov mexanizminin formalaşmasının elmi nəzəri əsasları

Məlum olan hər hansı iqtisadi termin, iqtisadi anlayış və ya məlum müddəə ilk əvvəl elmi nəzəri baxışlara əsaslanaraq şərh edilir. Bu baxımdan kreditləşmənin aparılmasında mühüm mexanizm olan girovun təhlili xüsusilə əhəmiyyətlidir. Ümumən mexanizm sözü qədim yunan sözü “mechane” olmaqla ilk əvvəllər texnoloji sahədə hərəkət istiqamətlərinin bir sistemdə cəmləşməsini nəzərdə tuturdu. İqtisadi sahədə mexanizm olaraq yanaşma həmin sahə ilə əlaqədar sistemli yanaşmanı müəyyən edir. Kreditləşmə zamanı girov mexanizminin formalaşması mövcud kreditlər üzrə mühüm olan girov müqavilələrinin hazırlanması, təsdiq olunması və icrasını özündə cəmləşdirir. Girov mexanizminin elmi nəzəri əsaslarına nəzər yetirdikdə müəyyən olunur ki, dünya ölkələrinin alimləri tərəfindən ümumən həmin sahə ilə bağlı xüsusiyyətlər şərh olunsada, bütövlükdə mövcud mexanizm mütləq bir sistem olaraq izah olunmayıb. Girov mexanizminin sistemli şəkildə izah olunması fundamental, təşkilati və tənzimləyici bölmələrin qarşılıqlı izahına əsaslanmalıdır. Fundamental bölmə əsasən girov obyektini, girov saxlayan subyekti və ümumilikdə girov mexanizminin qurulmasını əhatə edir.

Burada girov mexanizminin qurulmasının əsas prinsipləri müəyyənləşir. Girov mexanizminin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Mülkiyyət prinsipi
2. Mütləq qeydiyyat prinsipi
3. Tərkibin dəyişilməsi prinsipi
4. Məhdudiyyət prinsipi
5. Məqbulluq və yetərlilik prinsipi
6. Girovun qiymətləndirilməsi prinsipi
7. Monitoring aparılması prinsipi
8. Girov razılaşması zamanı dövlət tənzimlənməsi prinsipi

Girov qoyularkən əsasən subyektin mülkiyyət hüququ müəyyən olunmalıdır. Burada mülkiyyətin bina, torpaq və yaxud digər təyinatlı olması nəzərə alınır. Əgər bina subyektin mülkiyyətindədirsə və torpaq sahəsi ona məxsus deyilsə, bu zaman həmin

torpaqdan istifadə hüquqlarını müəyyənləşdirəcək sənədlər müəyyən olunmalıdır. Həmin sahədən istifadə etməni təmin edəcək sənəd notariat idarələri tərəfindən hüquqi əsas olaraq təsdiq olunmalıdır. Yalnız mülkiyyət hüquqi olduğu halda subyekt tərəfindən həmin əmlakın girov olaraq təqdim edilməsi mümkündür. Digər hallarda üçüncü tərəf mülkiyyətçi tərəfindən ona verilmiş hüquqlar əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Mütləq qeydiyyat prinsipi zamanı girov qoyulan obyekt, xüsusən texniki vasitələr mütləq olaraq müvafiq qurumda girov obyekt kimi qeydiyyatdan keçməlidir. Tərkibin dəyişilməsi prinsipi zamanı girov müqaviləsinə aid olan malların dəyişilməsi yalnız bankın yazılı razılığı əsasında edilə bilər. Qiymətli daşlar, nadir bədii sənət əsərləri, texnoloji avadanlıqların nümunələri, sosial təyinatlı daşınmaz əmlaklar girov qoyularkən məhdudiyyət prinsipinə əsaslanır. Burada bank tərəfindən yüklü edilən girovun növü müəyyən olunmalı və məhdudiyyət olunma qaydalarına əməl edilməlidir. Məqbulluq və yetərliklik prinsipində girov qoyulan obyektin pulla ifadə olunmuş qiyməti, likvidliyi, mülkiyyətçisinə məxsus olması diqqət mərkəzində olmalıdır. Kredit məbləğinə uyğun girov qoyularkən real bazar qiyməti əsasında qiymətləndirmə aparılır və bu zaman həmin girovun qiymətləndirilməsi prinsipinə əməl edilməlidir. Müəyyən müddətdən sonra bank tərəfindən girov müqaviləsinin bağlanması üzrə monitoring keçirilir. Girov razılaşması zamanı dövlət tənzimlənməsinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada ümumən formalaşan girov mexanizminin xüsusiyyəti müəyyən olunur. Yəni aparılan təhlil əsasında müəyyən olur ki, girov əlavə olaraq hüquqi, maliyyə və dəyər kateqoriyasıdır.

Girov obyekt müxtəlif növ girovların təqdim olunmasını əks etdirir. Subyekt olaraq girov qoyanlar və girov saxlayanlar nəzərdə tutulur. Təşkilatı bölmə olaraq girov mexanizmi girov siyasətini, girov müqavilələrin hazırlanması və bağlanması ardıcılığını, girovun saxlanması və qorunması qaydalarını təsbit edir. Tənzimləyici bölmə kredit fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsini, bank fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında qəbul olmuş qanunu, bu sahədə qəbul olunmuş digər hüquqi və normativ sənədləri əks etdirir. Obyektin girov qoyulması bütövlükdə ölkədə qəbul olunmuş

hüquqi normalara uyğun təmin edilməlidir. Eyni zamanda girov qoyulan obyekt təqdim olunan kredit məbləğinə uyğun bank tərəfindən müəyyənləşən faizlərlərlə tənzimlənir. Təbii ki, kredit müqaviləsində müəyyən olunmuş vaxtda əsas məbləğ və faiz ödənişləri müştəri tərəfindən ödənilməzsə, bu halda girov müqaviləsində göstərilmiş şərtlərlə girov qoyulan obyekt üzərində mülkiyyət hüquqi digər tərəfə verilir.

Borc alan əsasən, həmin kreditlərin müqavilədə təsdiq edilmiş vaxtda kredit verən təşkilata qaytarılmasının təmin edilməsinə görə borclunun kredit öhdəliklərini təmin edəcək imkanları qiymətləndirməlidir. Kredit verilməzdən əvvəl girov dəyəri və öhdəlikləri ödəməyə imkan verəcək maliyyə məlumatları təhlil edilməlidir. Borclu tərəf hüquqi şəxs olduğu halda hesabat dövründə müəssisə üzrə maliyyə hesabatı və həmin dövrü əhatə edəcək pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat təqdim olunmalıdır. Tərtib olunan hesabatlar maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına və milli mühasibat uçotu standartlarına uyğun formalaşmalıdır. Fiziki şəxs olduğu halda real gəlirləri əks etdirəcək arayış təqdim olunmalıdır. Kredit vəsaitini təqdim edən tərəf girovun və maliyyə hesabatlarının qiymətləndirilməsi üçün tələb yarandığı halda kənar ekspertlərin cəlb olunmasını da təmin etməlidir. Bağlanan müqavilələr də olan girov dəyərində və təqdim edilmiş maliyyə hesabatlarına əsasən müəyyən olunmuş bank daxili qaydalara uyğun borc müqaviləsi və yaxud zəminlik müqaviləsi imzalanı bilər.

Elmi nəzəri əsaslar üzrə girov mexanizminin inkişaf dövrünə diqqət yetirsək məlum olur ki, b.e.ə. XX-XVI əsrlərdə girov qoyma əsasında fəaliyyət formalaşmışdı. Qədim Babilistanda girov qoyma münasibətləri yaranmışdı. Sonralar b.e.ə. II əsrdə Mesopatomiya da ilk bank sahibləri fəaliyyət göstərirdilər və onlar tərəfindən girov əsasında ssudalar verilirirdi. Qədim Romanın inkişafında təqdim olunan girova uyğun olaraq kredit vəsaitlərinin verilməsi üstünlük təşkil edirdi. Burada artıq əmlakın girov qoyulması münasibətləri formalaşmışdı. Borclu tərəf vaxtında borcu ödədiyi halda əmlak ona qaytarılırdı. Bununlada Roma tarixində girovun tipləri daşınan və daşınmaz əmlak olaraq müəyyən olunurdu. Artıq Romada,

qədim Misirdə girov qoyulmuş əmlak kredit ödənilənə qədər borclu tərəfdə olurdu. Yalnız kreditin tam ödənişindən asılı olaraq əmlak sahibi yenidən müəyyən olunurdu. Bu isə ipoteka (yunan sözü olan-hypotheca) adlanan yeni girov qoyma növünün yaranmasına səbəb oldu. Qədim Çində b.e.ə. I minilliyin ortalarında iqtisadi sahədə köklü dəyişikliklər və yeni yanaşmalar formalaşmağa başladı. Əmtəə pul münasibətlərinin sürətlə inkişafı əsasında qədim Çində çoxlu maliyyə resurslarına malik ticarət adamları adlanan təbəqə formalaşdı. B.e.ə. IV əsrdə Çində borc sahibinin mülkiyyət üzərində şəxsi məsuliyyətini müəyyən edəcək normativ qaydada dəyişiklik edildi və girov fəaliyyətini qanuniləşdirən hüquqi baza formalaşdı.

Orta əsrlərdə İngiltərədə girov qoyulması zamanı yaranan münasibətlərlə əlaqədar ilk normativ hüquqi sənədlər və aktlar təsdiq olunmuşdu. 1285 –ci ildə qəbul edilmiş qanun əsasında İngiltərədə ailə mülkiyyətinə aid olan əmlakların girov qoyulması qadağan olunmuşdu. Lakin borc öhdəlikləri üzrə ödənişlərin təmin olunmasına əsaslanan problemlərin artması nəticəsində girov qoyulacaq obyektlərlə və ümumilikdə girov münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində fərqli hüquqi dəyişikliklər edilmişdir. (Якобсон В.А. Хрестоматия по истории древнего Востока: учебное пособие – М., 1980, Т.1. ст 152-177)

Rusiyada XVIII əsrin əvvəlinə qədər qəbul olunmuş normativ hüquqi sənədlər girov saxlayan tərəfin xeyrinə qəbul olunurdu. 1737 ci ildə girov qoyma qaydaları dəyişildi. 1744-cü ildə Rusiyada ölkə üzrə girov saxlayanların tələblərinə əsasən girovun satışının aparılması ləğv edildi. 1800-cü ildə müflis olunma haqqında qanun Rusiyada qəbul olundu. Ölkəmizdə 1994-cü ilin 15 iyul tarixində girov haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilmişdir.

Tarixi ardıcılıqla qeyd olunan mənbələr əsasında müəyyən edilir ki, əksər dövlətlərdə girov münasibətləri tənzimləyəcək qanunların qəbul olunması həmin ölkələrdə kredit sisteminin inkişaf etdirilməsinə və ölkədə vətəndaş hüquqlarının qorunmasına xidmət etmişdir. Bu əsasda maraqlı olacaq odur ki, girov kredit anlayışı kimi əsas iqtisadi kateqoriya hesab edilə bilməz. İqtisad elmindən bizə məlumdur ki, iqtisadi kateqoriya elmi anlayışdı və ümumi yanaşmaları cəmləşdirir. Belə olduqda

girov anlayışı əlavə iqtisadi kateqoriya olaraq təhlil olunur. Yəni girov ümumi cəmiyyət tərəfindən deyil, bilavasitə kreditorlarla girov qoyanlar arasında münasibətləri əks etdirir. Forma etibarı ilə girov pul və material formasında olur. Növ olaraq müxtəlif girov növlərinə ayrılır. Girovun əsas göstəriciləri müddət, məbləğ, forma, növ və s. hesab edilir. Girov borclu tərəfin öhdəlik götürməsinə müəyyən edir. Borclu tərəf bu əsasda əmlak və ya digər formalarda olan girov obyektlərini təqdim edir. Lakin əsas borc olaraq kreditor tərəfindən verilmiş məbləğ hesab edilir. Deməli girov əsas deyil əlavə iqtisadi kateqoriyadır. Əgər biz girovu əlavə iqtisadi kateqoriya olaraq qəbul ediriksə, onda onun hansı kateqoriyaya əlavə etməyimizdə müəyyən etməliyik. Burada əsas kateqoriya olaraq hüquqi kateqoriyaya və iqtisadi kateqoriya olaraq maliyyə və dəyər anlayışlarına diqqət yetirməliyik. Girov anlayışı hüquqi baxımdan şərh edildikdə qəbul olunmuş hüquqi normativ sənədlər qeyd olunmalıdır. Burada ölkədə qəbul olunmuş daşınmaz və daşınan əmlakın girov qoyulması haqqında qanunu misal göstərmək olar. Hüquqi baxımdan burada subyekt olaraq girovu yüklü edən , girovu əldə edən və ya saxlayan, kredit alan və kredit verən tərəflərin səlahiyyətləri, hüquqları və üzərilərinə düşən vəzifələr qanunla təsbit olunur. Girov maliyyə kateqotiyası olaraq girov qoyanla girov saxlayan tərəflər arasında maliyyə münasibətlərini müəyyənləşdirir və burada məqsəd bank itkisini minimuma endirməkdir. Girov dəyər kateqoriyası olaraq həmin əmlakın kəmiyyət və keyfiyyətini xarakterizə edir.

1.3. Təminat mexanizmi olaraq girov sisteminin növləri

Hər bir verilən kredit üzrə təminat mexanizmi olaraq girov münasibətlərinin formalaşması sistemli qaydada fərqli növlər üzrə yerinə yetirilir. Burada qəbul olunmuş hüquqi normalar əsasında girov sisteminin növləri xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Bura daxildir: qiymətləndirilmiş materiallar, qiymətli kağızlar, girov qoyulmuş depozitlər, daşınmaz əmlak, qiymətli daşlar və metallar, daşınan əmlak, əkin sahələri, yetişdirilən mal-qara, böyüyən heyvanlar, nizamnamə kapitalında olan pay, müəssisə, mülkiyyət hüquqları, digər aktivlər. İqtisadi inkişafın formalaşması

müxtəlif sahələrin inkişafı ilə yanaşı səmərəli pul kredit siyasətinin aparılmasından da asılıdır. Xüsusən bazar münasibətlərinə uyğun iqtisadi fəaliyyətin istiqamətlənməsi məhz kreditlər vasitəsilə reallaşır. Bu zaman biznes kreditlərinin imkanlarından istifadə olunma müxtəlif təsərrüfat sahələrində bazarların müəyyən edilməsi və yeni alıcıların cəlb olunması kimi mühüm işlərin həyata keçirilməsi ilə müşahidə olunur. Bu əsasda kredit siyasətinin istiqamətlənməsi həm qanunvericiliklə tənzimlənir və həm də kredit təşkilatlarının daha məqsədyönlü fəaliyyət metodları əsasında formalaşır. Bütövlükdə ölkədə kredit sisteminin malik olduğu maliyyə ehtiyatları müəyyən miqdarda mövcud olur və onlardan istifadədə ciddi rəqabətə səbəb olur. Kreditləşmənin aparılmasında əsas amillərdən biri də girov mexanizminin mövcud olmasıdır. Bank daxili qaydalara diqqət yetirdikdə kredit öhdəlikləri üzrə təminatın qiymətləndirilməsi mühüm şərtədir. Kreditlərin verilməsi zamanı girov mexanizminin formalaşması təminatlılıq sisteminin səmərəli təşkilinə əsaslanmalıdır. Hər bir girov kredit əməliyyatı zamanı müəyyən olunan dəyər sonradan yaranan biləcək zərəri ödəməlidir. Girovun tələb olunması hər bir halda kreditlərin qaytarılmasında ən yüksək təminat verici mənbədir. Kredit müqaviləsi imzalanandan sonra borc alan tərəfin maliyyə hesabatları əsasında təqdim etdiyi maliyyə məlumatlarına əsaslanan mövcud vəziyyət mühüm şərt hesab olunur. Onun tərəfindən təklif olunan borcun qaytarılması şərtlərində sonradan yaranacaq pul gəlirləri ardıcılığı öz əksini tapmalıdır. Təminatlı kreditlərdən fərqli olaraq əsasən təminatlı kreditlərin verilməsində girov tərkibi və onun dəyəri xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır. Girovsuz verilən kreditlərdə qanunvericiliyə görə fiziki şəxslərdə fəaliyyət dövrünün son altı ayı üzrə və hüquqi şəxslərdə isə son iki ili üzrə maliyyə hesabatlarını əks etdirəcək sənədlər tələb olunur. Ümumən girov əsasında kreditlərin verilməsində bank əvvəlcədən kreditin qaytarılma imkanlarını təmin etmiş olur. Girov əsasında kreditin verilməsi həm ümumi hüquqi normalara əsaslanmalıdır və həm də bank daxili qaydalara uyğun tənzimlənməlidir. İlk olaraq kredit məbləğinə uyğun girovun dəyəri qiymətləndirilməlidir. Bu iş bank mütəxəssisi və digər qiymətləndirici qurum tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Qiymətləndirmə prosesi real bazar qiymətlərinə və

girovun xüsusiyyətinə əsasən mütəxəssis tərəfindən yerinə yetirilir. Girov predmeti əksər hallarda ayrılıqda fəaliyyət göstərən iki qiymətləndirici subyekt tərəfindən aparılır. Girov üzrə qoyulan qiymətlər müxtəlif olduqda kreditləri təqdim edən tərəf aşağı qoyulan qiyməti əsas götürür. Bank eyni zamanda girov üzrə hüquqi və texniki sənədlərin təqdim olunmasını mühüm hesab edir. Əksər hallarda daşınar və daşınmaz əmlaklar üzrə girov qoyulduqda onların sığortalanması təmin edilir. Bununlada bank kredit ödənişi üzrə yarana biləcək zərəri minimuma endirir. Girov əsasında təminat mexanizmi formalaşarkən istənilən əvəzləşmə bankın müəyyən etdiyi daxili qaydalara əsaslanaraq aparılır. Burada yenidən qiymətləndirmə aparılarkən girov dəyərinin qalan kredit məbləğinə olan nisbətinin ilkin səviyyədən aşağı olmaması mütləq hesab olunur. Həmin vaxtda girov təminatı qiymətli kağızlar formasında olduqda kredit təqdim edən tərəf məhz həmin qiymətli kağızların real dəyərini və reallaşma imkanlarına uyğun qiymətləndirilməsini müəyyən etməlidir. Xüsusən banklar tərəfindən girov mexanizminin inkişafına uyğun olaraq qiymətli kağızlar, veksellər və daşınmaz əmlakların girovu əsasında kreditlərin verilməsi həyata keçirilir. Veksellərin girovu üzrə kreditləşmə zamanı girov qoyulmuş veksellərin 60-90% həcmində kredit verilir. Bank bu yolla vekseli girov qoyanın vekselləri geri almadıqda özünü itgilərdən qorumuş olur. Banklar qiymətli kağızların girov qoyulmasına görə həm uzun, həm də qısamüddətli kreditlər verə bilirlər. Belə kreditləşmə bankların resurs vəziyyətindən asılıdır. Qiymətli kağızların girovu üzrə uzunmüddətli kreditləşmə banklar üçün yüksək riskli əməliyyat hesab edilir. Çünki kreditləşmə müddətində qiymətli kağızın bazarda qiyməti kəskin dəyişə bilər. Ödəmə qabiliyyəti olan bütün müəssisələr qiymətli kağızların girovu əsasında kredit ala bilirlər. Bu vaxt həmin bank girov qoyulmuş qiymətli kağızların ikinci bazarda reallaşdırmaq imkanını, qiymətli kağızlar buraxanların ödəmə qabiliyyətini, keyfiyyətliliyini nəzərə almalıdır. Kreditin həcmi girov qoyulmuş qiymətli kağızların dəyərinə nisbətən faizlə müəyyən edilir. Faizlər onların keyfiyyətindən asılı olaraq 60-90% arasında diferensallaşdırılır. Qiymətli kağızlar üzrə girov dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsi zərurəti yarandıqda müddət olaraq ilkin dövr başa çatmamış

müraciət edilməlidir. Burada həmin vaxt təminatın dəyəri, likvidlik dərəcəsi ilkin qiymətləndirmə zamanı müəyyən olunan təminat göstəricilərindən aşağı olmamalıdır. Bank öz növbəsində kredit başa çatma müddətinə qədər vaxtaşırı girov dəyərinin likvidliyini əsaslandıracaq qiymətləndirməni aparmalıdır. Girov dəyərinin yenidən qiymətləndirilməsi bank daxili qaydalara əsaslanmalıdır. Mövcud qaydalara əsaslanaraq kredit verən qurumda sistemli olaraq girovun qiymətləndirilməsi müddətini, dəyərini əks etdirəcək məlumatlar, hesabatlar cədvəl şəklində mütəxəssislər tərəfindən qurulmalıdır. Bank kreditləşməsində əsas yerlərdən birini girov qoyulacaq daşınmaz əmlak üzrə verilən kredit tutur. Daşınar və daşınmaz əşyaların girov qoyulması ipotekanın predmetini müəyyən edir. Burada əmlak üzərində müəyyən edilən mülkiyyət hüququ təsdiq olunmalıdır. Ümumən ipoteka hüququnun təsdiq edilməsini əks etdirən adlı qiymətli kağız ipoteka kağızı adlanır. Onun üzərində adı qeyd olunan subyekt məhz həmin ipoteka vərəqəsinin sahibi hesab olunur. Daşınmaz və ya daşınar əşyanı ipoteka olaraq girov qoyan subyekt borclu tərəf hesab olunur. Burada fərqli hallarda həmin subyekt üçüncü tərəf də ola bilər. İpoteka qoyuluşunun rəsmiləşdirilməsi hərmin tərəflər arasında bağlanan ipoteka müqaviləsi hesab edilir. Bağlanan müqavilədə əsas öhdəlik borc öhdəliyidir. Burada maraqlı məqam odur ki, ipoteka müqaviləsi tərəflər arasında təsdiq olunan zaman bölünməz əşyalar hissələrə ayrılaraq girov qoyula bilməz. İpotekanı qəbul edən və saxlayan tərəfin razılığı olmadan onun predmetində hər hansı bir yenilik edilə bilməz. Əgər ipoteka qoyulan əşya ümumi mülkiyyətə daxildisə, belə halda tərəflərin təsdiq edilmiş notarial qaydaya uyğun razılıqları olur və bundan sonra həmin əşya ipoteka qoyula bilər. Ümumi mülkiyyətdə pay bölgüsü mövcuddursa, bu vət mülkiyyətçilər öz paylarını ayrılıqda girov qoya bilər. İpoteka predmetinin satış qiyməti, onu müəyyən etməkdə məhdudiyyətlər yaranan zaman ilkin satış qiyməti hesab olunur. İpoteka qoyulmuş əşya yenidən girov qoyularsa bu hal qanuni şəkildə sonrakı ipoteka adlanır. İpoteka qoyulan zaman sonrakı baş verə biləcək risklərin minimum olması üçün onun sığortalanması təmin edilir. Daşınmaz əşyalar fəaliyyət göstərdiyi, mövcud olduğu ərazi və ya torpaq sahəsi ilə birlikdə ipoteka qoyulur. Bu halda

ipoteka saxlayan subyektin yazılı razılığı əsasında ipoteka qoyan tərəf onun üzərində istifadə etmə və ya sərəncamvermə imkanlarını yerinə yetirə bilər. İpoteka öhdəliyi digərinə keçdikdə ipoteka saxlayan tərəf yazılı razılıq vermirsə tam olaraq ipoteka razılaşmasına xitam verilir. Həmçinin mövcud ipoteka predmeti üzrə hüquqi müstəvidə baş vermiş cinayət hadisəsinə görə məhkəmə qərarı olarsa bu halda da ipoteka razılığına xitam verilir və vaxtından əvvəl müqavilə üzrə öhdəliyin icrası tələb olunur. Kredit sistemi eyni zamanda lizinq yolu ilə əmlakın əldə olunmasına imkan yaradır. Lizinq yolu ilə əmlakın əldə olunması zamanı onun satışı müddətli icarə əsasında aparılır. Yəni bu zaman həmin əmlakın icarəyə götürülməsi əsasında müəyyən müddətdən sonra razılaşdırılmış qaydada ödəniş başa çatdırılır və həmin əmlaka sahiblik hüququ yaranır. Müasir dünyada iqtisadi inkişaf yolunda olan ölkələrdə kapital qoyuluşlarının təxminən 30 faizi məhz lizinq xətti ilə icra edilir. Məhsul istehsalına diqqət yetirsək tələbata uyğun yeni məhsulların istehsalının 80 faizi məhz lizinq xətti ilə əldə edilmiş avadanlıqlar vasitəsilə istehsal olunur. Qeyd olunanlardan məlum olur ki, kredit münasibətlərinin formalaşmasında və inkişafında lizinq fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Lizinq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, son nəticədə digər dövlətlərdə olduğu kimi ölkəmizdə də səmərəli iqtisadi inkişaf üçün mühüm şərt hesab olunur.

II FƏSİL

KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMINİN FƏALİYYƏTİNİN AZƏRBAYCAN VƏ XARİCİ TƏCRÜBƏSİ

2.1. Dünya ölkələrində girov mexanizminin qurulması

Dünya ölkələrində girov mexanizminin yaranması və inkişafı həmin ölkələrin kredit imkanlarından istifadə olunma qaydalarına əsaslanır. Təbii ki, burada bank kredit sisteminin maliyyə imkanları xüsusilə əhəmiyyətlidir. Müasir dünyada xüsusən biznes kreditləri fəal iqtisadi inkişafa təkan verməsi ilə seçilir. Onlardan səmərəli istifadə olunma əsasında zəngin resurslardan istifadə etmə imkanları genişlənir, kommersiya münasibətləri inkişaf edir, yeni bazarların və alıcıların cəlb olunmasına şərait yaranmış olur. Dünya ölkələrinin kredit münasibətlərinə əsaslanacaq təcrübələrinə baxdıqda müəyyən edilir ki, rəqabət mühitinə uyğun olaraq səmərəli fəaliyyət göstərmək məhz maliyyə resurslarından düzgün istifadə olunma əsasında mümkündür. Maliyyə resursları hər zaman sonsuz olaraq mövcud olmur. Lakin onun bölgüsü əsasında məqsədyönlü biznes mühitini formalaşdırmaq mümkündür. Fəaliyyət göstərən müxtəlif biznes subyektləri struktur olaraq fəaliyyət sahəsini genişləndirmək məqsədilə kredit əldə olunmasına maraqlıdır. Bu əsasda tərtib olunan biznes planları kredit əldə etmək üçün əsaslandırılmış qaydada kredit verəcək quruma təqdim olunur. Təbii ki, burada cəlb olunan vəsaitin istifadəsi və qaytarılmasını əsaslandıracaq müddəalar biznes strukturu tərəfindən göstərilməlidir. Kredit təqdim edəcək tərəf həm vəsaitinin məqsədyönlü istifadəsini və eyni zamanda onun girov olaraq mənbəyinin dəqiq müəyyən edilməsini tələb edir. Müəyyən olunanlar əsasında bəlli olur ki, girov ümumən təqdim olunan kreditin təminat mexanizmini müəyyən edir. Kreditlərin verilməsi əsas olaraq banklar tərəfindən yerinə yetirilir. Burada bank tərəfindən riskli addımların atılması həm praktiki və həm də elmi əsaslara uyğun olmalıdır. Dünya dövlətlərində mövcud bank strukturu risk dərəcəsinin azalmasında maraqlıdır. Dəqiq müəyyən olunmadan və risk dərəcəsi hesablanmadan veriləcək kreditlər sonradan qaytarılmayan borclar hesab olunur və

bu hal banklarda kreditləşmənin təmin edilməsinin zəifləməsinə, iflas olunmasına səbəb olur. Təcrübələrə əsaslandığında məlum olur ki, kredit münasibətlərində iri təsərrüfat subyektlərindən fərqli olaraq kiçik və orta sahibkarlıq daha riskli struktur hesab olunurlar. Müəssisələrin balans məlumatlarına baxdıqda aydın olur ki, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində torpaq, tikili və avadanlıqlar müəssisənin əsas vəsaiti olaraq yüksək dəyəri əks etdirmir. Burada əsasən ehtiyatlar və daşınan əmlaklar daha artıq üstünlüyə malikdirlər. Belə vəziyyət artıq likvid olacaq girovun tərkibinə əsaslanmada ciddi risklərin olduğunu əks etdirir. Aktivlərdən daha çox bu tip müəssisələrdə qısamüddətli öhdəliklərin olması üstünlük təşkil edir. Əsasən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən dövrüyyə fondlarına üstünlük vermələri onlarla əməkdaşlıq edəcək kredit təşkilatları üçün risk təhlükəsi yaratmış olur. Bu əsasda risk dərəcəsini minimuma endirmək bank kredit sisteminin əsas vəzifələrindən biri hesab olunur. İlk olaraq dünya ölkələrinin təcrübəsinə diqqət yetirdikdə müəyyən edilir ki, kreditlər verilən zaman banklar yarana biləcək risklərin əvvəlcədən müstəqil sığorta şirkətləri tərəfindən sığortalanmasına üstünlük verirlər. Bununla bağlı həmin ölkələrdə kredit təminatı fondları fəaliyyət göstərir.

Respublikamızda bu istiqamətdə hüquqi baza mövcuddur və banklar bu istiqamətdə fəaliyyətlərini davam etdirirlər. 25 dekabr 2017-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 1760 sayılı Fərman imzalamışdır. Bu fərmana əsasən İpoteka və Kredit zəmanəti fondu yaradılmışdır. Bununla da kreditlərin zəmanətli olaraq verilməsinin hüquqi əsası formalaşmışdır. Fondun əsasnaməsi təsdiq edilmiş və icra etmə qaydaları müəyyən olunmuşdur. Kreditlərin verilməsində onların təminat mexanizminə uyğunlaşması beynəlxalq miqyasda ölkələr üçün qəbul olunmuş BASEL standartlarına əsaslanır. 1974-cü ildə bank nəzarəti üzrə BASEL komitəsi yaradılmışdır. Bura Belçika, Kanada, Fransa, Almaniya, İtalya, Yaponiya, Luksemburq, Hollandiya, İspaniya, İsveç, İsveçrə, İngiltərənin daxil olduğu mərkəzi bankları daxildir. Komitənin təsis olunmasında əsas məqsəd bank və bank nəzarəti strukturlarına vəzifələrinin icrasını təmin edəcək metodiki məlumatların və tövsiyələrin hazırlanmasıdır. 2004-cü ildən BASEL II standartı

qəbul edilmiş və biznes istiqamətində, xüsusən kiçik və orta sahibkarlıqda kreditlərin verilməsi buna əsaslanaraq həyata keçirilir. Mövcud standartda ən az miqdarda olacaq kapitalla aid tələblər təkmilləşdirilmiş və maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların şərhini göstərilməmişdir. Burada məqsəd maliyyə sabitliyini qorumaq, müxtəlif formada olacaq risk səviyyəsini dəqiq təyin etmək və ən təhlükəli məqamda mükəmməl idarəetməni yerinə yetirməkdən ibarətdir. BASEL standartına əsaslandığında banklar məcburən ilk əvvəl riskin təhlilini ön plana çəkirlər. Yalnız bundan sonra maliyyələşmənin təmin olunması üzərində mövcud qərarlar verilir. Hal hazırda beynəlxalq təcrübədə əsasən iri müəssisələr BASEL standartlarına uyğun dərəcə alırlar və onların kreditləşməsi daha tez həyata keçirilir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri əksər hallarda mövcud dərəcə ala bilmədiklərindən burada risk dərəcəsi böyük olur. Belə olduqda banklar kreditlərin verilməsində zəmanət mexanizminin formalaşmasına maraqlı olurlar. Yəni kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün kredit dərəcələrini müəyyən edəcək səlahiyyətləri ölkədə yaranmış kreditlər üzrə zəmanət və ya sığorta fondları yerinə yetirir. Kreditlərin verilməsində zəmanət sistemlərinin tarixinə diqqət yetirsək aydın olur ki, 1848-ci ildə ilk dəfə Avropada sahibkarlar və sənətkarların bir hissəsi müştərək zəmanət birliklərini yaratmışdılar. Sonralar 1930-cu ildə Yaponiyada eyni təşkilatlanma formalaşmışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın əksər ölkələri müharibənin yaratdığı fəsadları ləğv etmək üçün səfərbər oldular. Xüsusən iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində aparılan işlər daha əhəmiyyətli idi. 20-ci əsrin 70-ci illərindən başlayaraq həm ABŞ-da və həm də Avropa ölkələrində zəmanət fondlarının fəaliyyəti sürətləndi. Bu ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı məhz bu fondlar əsasında təmin edilirdi. Hər bir ölkə artıq zəmanət fondlarının yaranmasına, səmərəli və məqsədyönlü fəaliyyətinə istiqamətlənməsinə maraqlı idi. Müstəqilliyin ilk illərində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar Azərbaycanda qəbul olunan qərarlar tədricən özünün uğurlu nəticələrini göstərməkdədir. Ölkədə kreditlərin verilməsini və zəmanət sisteminin formalaşmasını təmin etmək üçün 25 dekabr 2017-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti 1760 sayılı Fərman imzalamışdır. Həmin

fərmana əsasən Azərbaycanda İpoteka və kredit zəmanəti fondu yaradılmış, qurumun əsasnaməsi və fəaliyyət sahəsinə uyğun vəzifələr müəyyən edilmişdir. Hal hazırda dünya ölkələrində eyni fondlar mövcuddur. Lakin onların fəaliyyət istiqamətlərindəki parametrlər bir o qədər fərqlidir. Hal hazırda 2000-dən artıq kredit zəmanəti fondları mövcuddur. Hər bir qurum öz ölkəsinin iqtisadi şəraitinə və maliyyə imkanlarına uyğun fəaliyyət göstərir. Burada əsas məqsəd biznes subyektlərinin kredit imkanlarından istifadə etmələrini sadələşdirməkdir. Hesablanmış risk dərəcəsinin müəyyən hissəsini təmin edəcək zəmanət fondlarının olması banklar tərəfindən kreditləşmənin aparılması marağını yüksəldir. Zəmanət fondlarının olması nəticəsində artıq sahibkar əksər hallarda özünün vəsaitindən deyil, məhz kredit imkanlarından istifadə edir. Hal hazırda dünya ölkələrinin əksərində sahibkar subyektləri kredit vəsaitlərindən istifadə etməyə maraqlıdırlar. Hesablamalardan müəyyən olur ki, dünya ölkələrinin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin 80 faizi məhz kredit xəttindən istifadə edirlər. Burada maraqlı məqamlardan birində ondan ibarətdir ki, inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində dövlət tərəfindən həmin fondlara müəyyən güzəştlər edilir. Xüsusən vergi sahəsində olan güzəştlər əsasında əldə edilən vəsait zəmanət sisteminin fəaliyyətinə yönəldilir. Eyni zamanda sahibkarlar tərəfindən təmin edilməli olduqları girov yükünün az olduğu halda zəmanət fondunun risk dərəcəsinə azaltmağa imkan verəcək müəyyən hüquqi addımlar atılır. Avropa ölkələrindən olan Almaniyada qanunvericiliyə görə ölkədə mövcud olan zəmanət qurumları müntəzəm olaraq xarici auditdən keçməlidirlər. Bu kimi yanaşmalar ölkələrdə fərqli olaraq tənzimlənir. Beynəlxalq təcrübədən məlum olur ki, ilk əvvəl MDB məkanında olan bəzi ölkələrdə bu işin necə təşkil olunduğunu şərh etmək daha maraqlıdır. Rusiyada 2014-cü ildə kreditləşməyə təminat verəcək agentlik yaradılmışdır. Agentliyin qarşısında iki vəzifə dayanır. Birinci vəzifə sahibkarlar üçün kreditlərin verilməsi şərtlərinin daha səmərəli olması və ikinci vəzifə olaraq uzunmüddətli kredit məbləğinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Burada həm zəmanət veriləcək məbləğin ən aşağı limit həddi müəyyən olunur və həm də kreditləşmə şərtləri tənzimlənir. Agentliyin əsas hədəfi sahibkarlıq subyektlərinə investisiya

layihələrinin yerinə yetirilməsi üçün kreditlərə təminatın verilməsindən ibarətdir. Qurum Rusiya Əmlak İdarəçiliyi üzrə Federal Agentliyinin təsisçiliyi ilə yaradılıb. Digər bir MDB məkanında olan ölkələrdən Qazaxıstanda 2010-cu ildə DAMU adlanan Sahibkarlığın inkişaf fondu yaradılmış və bu fond tərəfindən mövcud vəzifələr icra edilir. Qazaxıstanda təminat üçün müddət beş il qəbul olunur. Subyektlər tərəfindən əldə edilən kreditlərin maksimum 50%-nə zəmanət verilir. Bu ölkədə yeni qaydalara əsasən yaradılmış sahibkar subyektləri üçün zəmanət həddi 70%-dək artırıla bilər. Borc götürən hər bir subyekt təqdim edilən zəmanət üçün bütövlükdə müəyyən olunan kredit məbləğinin 1%-ni onun hesabına köçürür. Dünya praktikasında inkişaf etmiş ölkə olaraq Türkiyə bu istiqamətdə böyük təcrübəyə malikdir. 20-ci əsrin 80-ci illərində Türkiyədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə imkanlarından istifadə etmələrində müəyyən durğunluq yaranmışdı. 1994-cü ildə Türkiyənin apardığı məqsədyönlü siyasətə uyğun olaraq Kredit zəmanət fondu yaradılmış və bununlada bank strukturunun səmərəli fəaliyyət göstərməsinə şərait yaranmışdır. Dünya Bankının Türkiyədə apardığı tədqiqatlar əsasında müəyyən olur ki, ölkədə mövcud olan banklar müntəzəm olaraq kredit borclarını vaxtında verə biləcək müəssisələrə kreditlərin verilməsinə maraqlıdirlər. Kredit borclarının ödənişi ilə bağlı tərəddüdləri olan digər sahibkar subyektlərindən böyük məbləğdə girov tələb edilir. Belə olduğu halda dövlətin labüd müdaxiləsi Türkiyədə səmərəli kredit sisteminin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Kredit zəmanəti fondlarının fəaliyyəti Avropa ölkələrində daha səmərəli şəkildə həyata keçirilir. Almaniyanın bu sahədə yüksək təcrübəsi vardır. İlk əvvəl burada Alman kredit bankları yaradılmış və sonralar 20-ci əsrin əvvəllərində artıq ixrac kreditlərinə zəmanət fondları yaranmışdır. İkinci dünya müharibəsi Alman dövlətinə siyasi və iqtisadi baxımdan ağır zərbələr vurmuşdu. Çətinliklərin olmasına baxmayaraq məhz bu fonların köməkliyi əsasında ölkədə sahibkar mühitinin inkişaf etdirilməsi təmin edildi. Hal hazırda Almaniyada ölkənin inzibati ərazi quruluşunu təşkil edən 16 regionun hər birində kredit zəmanət bankı mövcuddur və onlar Alman zəmanət bankları birliyində birləşirlər. Məhz bu banklar vasitəsilə kreditlərin verilməsi zamanı yaranan tənəzzülün qarşısı alınır və

biznes mühiti ilə məhsuldar qaydada əməkdaşlıq edilir. Müasir dövrdə Alman dövlətinin şərq torpaqlarında sahibkarların əldə etmək istədikləri 10 milyon avro və qərb torpaqlarında isə 50 milyon avro məbləğində kreditlərinə zəmanət verən zəmanət bankları fəaliyyət göstərir. Orada fəaliyyət göstərən zəmanət bankları sahibkarların kreditlərinə müəyyən olunmuş şərtlər daxilində köməklik edilir və həmçinin müəssisələrin təsisçilərini ilk illər tələb olunan bələdçi materialları ilə təmin edirlər. Bundan əlavə Almaniyada federal hökumət tərəfindən xüsusi komitə təsis edilmişdir. Ölkədə subyektlərə verilən 300 milyon avro məbləğində kreditlər üçün komitə tərəfindən girov təminatına yardım edilir. Beynəlxalq təcrübədə Cənubi Koreyanın kreditləşmə sistemində əsaslanacaq fəaliyyəti təqdirə layiqdir. Cənubi Koreyada 1976-cı ildə Cənubi Koreya kredit zəmanət fondu yaradılmışdır. Burada kreditləşmə ilə yanaşı kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına səbəb olacaq məsləhətlər də verilir. Eyni zamanda Cənubi Koreyada elmi texniki tərəqqiyə səbəb olacaq səmərəli layihələrin icrası üzrə kreditlərin verilməsinə zəmanət olacaq Texnoloji Maliyyə fondu olan KOTEC yaradılmışdır. Cənubi Koreyada fəaliyyət göstərən fond təqdim olunan layihə üzrə gəlir səviyyəsini və biznes mühitini təhlil etməli və qərarlar qəbul etməlidir. Bu məqsədlə KOTEC-in tərkibində Texnoloji dəyərləndirmə xidməti də fəaliyyət göstərir. Latın Amerikası ölkələri içərisində daha uğurlu fəaliyyət Çili dövlətinə məxsusdur. 1998-ci ildə Kiçik müəssisələrə zəmanət fondu olan FOGAPE təsis edilmiş və əsas təsisçi “BancoEstado” adlanan dövlət bankıdır. Məhz bu qurum tərəfindən zəmanətlər təmin edilir. Burada ilk əvvəl tenderlər elan olunur. Bundan sonra tender qaliblərinə kredit alınmasında zəmanətli köməklik göstərilir. FOGAPE tərəfindən üç növ kredit zəmanətinin verilməsi həyata keçirilir. Birinci olaraq fond tərəfindən mövcud resursların 50%-i qısamüddətli kreditlərin verilməsinə yönəldilir. İkinci olaraq isə maliyyə imkanlarının 30%-i ixracatçıların və yeni yaranan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə kreditlərin verilməsinə istiqamətlənir. Qalan vəsait əlavə olaraq iqtisadi fəaliyyətə imkan verəcək digər kreditlərə yönəldilir. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq girov mexanizminə diqqət yetirdikdə maraq yaradan məqamlardan biri də daşınmaz

əmlakın yüklü edilməsi əsasında formalaşan ipoteka kreditləridir. Ölkəmizdə bu istiqamətdə dövlət siyasəti dövlət müstəqilliyindən sonra formalaşsa da, dünyada bu proses 20-ci əsrin əvvəlindən inkişaf etməyə başlamışdır. Dünyanın inkişaf tarixindən bizə məlumdur ki, 20-ci əsrin 30-cu illərində Amerika və Avropada iqtisadi tənəzzül hökm sürürdü. Mövcud infrastrukturлар məhv edilmişdi. Xüsusən daşınmaz əmlak bazarında acınacaqlı vəziyyət mövcud idi. Daşınmaz əmlak bazarında olan bu böhranı aradan qaldırmaq üçün ilk əvvəl Qərbi Avropa dövlətlərində hüquqi baza təmin edildi. Artıq həmin ölkənin məhkəməsinin qərarı olduqda daşınmaz əmlak satıla bilərdi. Hər hansı bir kreditor qurum tərəfindən daşınmaz əmlak satıla bilməzdi. Bu istiqamətdə ABŞ-da Milli İpoteka İttifaqı (Fannie Mae), Mənzil İpoteka Kredit Korporasiyası (Freddie Mac), Dövlət İpoteka Kredit Birliyi (Ginnie Mae) adlanan təşkilatlar yaradıldı ki, bununla da nəzarət mexanizmi dövlət tərəfindən qurulmuş oldu. 1831-ci ildə ABŞ-da Oxford Provident Building Association adlanan yığım cəmiyyəti yaradıldı. Dünya təcrübəsində ipoteka kredit sisteminin mükəmməl iki modeli vardır. Birinci model Amerika modeli olaraq Sekuritizasiya modeli adlanır və ikinci model isə Avropa modeli olaraq Sosial model adlanır. Amerika modeli olan Sekuritizasiya modelində verilən kredit üzrə qiymətli kağız ipoteka kağızıdır və o borc alanın borc verən qarşısında öhdəliyini müəyyən edən əsas sənəd hesab olunur. Burada ipoteka əsasında fəaliyyət göstərən bazar iki hissəlidir. Birinci hissə maliyyələşməni və ikinci hissə zəmanəti təmin edir. İpoteka kreditlərinin Avropa modeli olan sosial modeldə əsas məqsəd vətəndaşların mənzillə təmin olunmasına yerinə yetirməkdir. İkinci dünya müharibəsindən sonra bu istiqamətdə ilk dəfə Avropa ölkəsi olan İngiltərədə geniş işlər görüldü. Sonralar Almaniya, Avstriya, Danimarka, Çexiya, Macarıstan və bu kimi digər ölkələrdə də sosial model uğurla tətbiq edildi. Həmin ölkələrdə tikinti yığım bankları və cəmiyyətləri təsis edilərək fəaliyyət istiqamətləri genişləndirildi. Müasir dövrdə sosial model əhəlinin yaşayış evləri ilə təmin olunmasında mühüm istiqamət hesab olunur. (Rəşad Həsənov, MA, Gülnar İsmayılova, MSc, Fərhad Bayramov Azərbaycanca ipoteka sistemi: Real vəziyyətin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Bakı-2013., səh 51-62)

2.2. Azərbaycan Respublikasında girov mexanizminin fəaliyyət xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasında girov mexanizminin fəaliyyəti ilk əvvəl hüquqi əsas olaraq tənzimlənir. Respublika Prezidentinin 15 iyul 1994- cü il tarixli 852 nömrəli sərəncamı ilə Girov haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu təsdiq olunmuşdur. Ümumilikdə bu qanun 57 maddədən ibarətdir. Hal hazırda ölkəmizdə kreditlərin verilməsini təmin edəcək qurumlar kredit məbləğinə uyğun girov mexanizmini məhz bu qanuna əsasən formalaşdırırlar. Girov haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun ilk maddələrində qeyd olunur ki: Girov öhdəliyin icrasını təmin etmək vasitəsidir. Borclu tərəfindən girovla təmin edilmiş öhdəlik icra edilmədikdə kreditor-girovsaxlayan, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, girov qoyulmuş əmlakın dəyərindən təminat almaqdan başqa kreditorlar qarşısında üstünlük hüququna malikdir. (Girov haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 15 iyul 1994-cü il № 852)

Girovla bağlı olan münasibətlər bu Qanunla, Azərbaycan Respublikasının “Mülkiyyət haqqında” Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi və Mülki Məcəlləsi ilə, habelə bu qanunlara müvafiq surətdə qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. (Girov haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 15 iyul 1994-cü il № 852)

Kreditlər təminatlı və təminatsız verilə bilər. Təminatlı kreditlərin verilməsi girov mexanizminin formalaşmasına əsaslanır. Ümumən kredit vəsaiti ilə təmin olunmaq üçün subyektlər tərəfindən banka müraciət edilərkən ilk əvvəl onun əldə edəcəyi kredit məbləğinə uyğun ödəmə imkanı müəyyənləşir. Bu hal kredit üzrə təminat olaraq girov mexanizminin fəaliyyətini müəyyən edir. Girov növü olaraq daşınmaz əmlak və ya daşınar əmlak, müxtəlif tipli vasitələr təqdim oluna bilər. Burada ilk olaraq yüklülü ediləcək girov qiymətləndirilməlidir. Kredit məbləği sonradan problemli kredit olaraq öhdəlik yaratdığı halda girovun dəyəri kredit məbləğinin ödənilməsinə yönəldilir. Girov qiymətləndirilərkən onun bazar dəyərinin təqdim olunan kredit məbləğinə uyğun nisbətdə əmsalı müəyyən olunur.

Qiymətləndirmə işi bank tərəfindən təyin olunan mütəxəssis və yaxud da kənar qiymətləndirici subyekt tərəfindən aparıla bilər. Əksər hallarda kənar qiymətləndiricilərdən istifadə olunur. Ölkəmizdə kredit məbləği kreditləşməni təmin edəcək bank qurumunun sərəncamında olan məcmu kapitalın 5 %-dən çox olduğu halda iki və daha artıq kənar qiymətləndirici rəyinin olması tələb olunur. Kredit məbləği üzrə öhdəlik təmin olunmadıqda yüklü edilərək girov qoyulmuş əmlak üzərində kredit verən təşkilatın sahiblik hüququ yaranır. Bununlada kredit məbləği balansdan silinir və girov qoyulmuş əmlak formasından asılı olaraq balansda uçota alınır. Azərbaycanda arici dvlətlərdə olansubyektlərlə bağlanmış müqavilələrdə müəyyənləşdirilmiş qaydalar ölkə qanunvericiliyinə uyğun olmadığı halda, girov qoyma ilə bağlı beynəlxalq normalara əsaslanacaq digər ümumi müqavilə qaydaları tətbiq edilir. Müstəqilliyin ilk dövrlərində yaranan iqtisadi münasibətlərə uyğun olaraq fəaliyyətin tənzimlənməsi eyni vaxtda bank kredit sistemini də əhatə edirdi. Beləki inzibati metodlarla iş sistemini təşkil edən banklar artıq bazar münasibətlərinin iqtisadi qaydalarına uyğun formalaşmalı və fəaliyyət istiqamətini müəyyən etməli idi. Sovetlər İttifaqının tərkibində banklar sahələr üzrə əvvəlcədən müəyyən olunmuş qayda və istiqamətlər üzrə fəaliyyət göstərirdilər. Lakin müstəqillik illərində ölkəmizdə bank sistemi köklü şəkildə dəyişərək yeni pul kredit sisteminin formalaşması əsasında istiqamət götürdü. Banklar haqqında qanun Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən 16 yanvar 2004-cü ildə 590-IIQ nömrəli sərəncamla təsdiq olunmuşdur və bununlada ölkənin bank sistemi mərkəzi və kommersiya banklarından ibarət olaraq yeni fəaliyyət yolunu müəyyən etmişdir. Ümumilikdə bu qanun 94 maddədən ibarətdir. 2009-cu ildən Milli Bank Mərkəzi bank adlanır və digər banklar qəbul olunmuş hüquqi əsasnaməyə uyğun fəaliyyət göstərirlər. Bank kreditlərinin təqdim edilməsinin icrası zamanı tələb edilən girov predmeti yeni hüquqi əsasnamələrə uyğun yerinə yetirilir. 03 fevral 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə ölkədə maliyyə sektorunun dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksək olması üçün maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təmin etmək məqsədi ilə, eləcədə kreditorların,

investorların və sığorta olunanların mənafeələrinin qorunması baxımından Maliyyə bazarlarına nəzarət palatası yaradıldı. Bu qurumun yaradılması ölkəmizdə kredit münasibətlərinin inkişafına təkan verəcək daha mütərəqqi metodların tətbiq olunması imkanlarını genişləndirdi. Girov haqqında təsdiq olunmuş qanunda qeyd edilir ki, kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı yaranan girov mexanizminin əsas subyektləri girovqoyan və girov saxlayandır. Girov qoyan kredit alan tərəf və girov saxlayan kreditor tərəfdir. Girov predmeti qanunvericilikdə uyğun istisnalar nəzərə alınmaqla üsusi mülkiyyətdə olan torpaq sahəsi, hər cür əşyalar, maddi sərvətlər, qiymətli kağızlar, və əmlaklar ola bilər. Girov predmeti yalnız girovqoyanın müəyyən etdiyi hallarda dəyişdirilə bilər. Girov mexanizminin icrası üçün ilk əvvəl yazılı formada tərəflər arasında müqavilə bağlanır. Burada tərəflərin üzərinə düşəcək vəzifələr qeyd olunur. Girov müqaviləsi dövlət qeydiyyatından keçdikən sonra bağlanmış müqavilə hesab edilir. Girov qoyulacaq əmlak dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçməlidir. Müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq girov qoyulmuş əmlak üzərində sərəncam verici hüquq müəyyən olunur. Alınan kredit öhdəliyi razılaşmış müddətdə kredit alan tərəfindən ödənilmədikdə girov qoyulmuş əmlak borc ödənişinə yönəldilir. Girov mexanizminin fəaliyyəti kredit sisteminin səmərəli inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla yanaşı mütəmadi olaraq girovun dəyəri yüksək olduğundan müəyyən tərəddüdlər yaranır. Xüsusən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri bu sahədə müəyyən cətinliklərlə qarşılaşırlar. Dünya təcrübəsində kredit məbləğinin bir hissəsi girovla və digər hissəsi zəmanət fondları tərəfindən təmin edilir. Ölkəmizdə də bununla bağlı hüquqi və praktiki fəaliyyət artıq mövcuddur. İlk əvvəl 15 sentyabr 2017-ci ildə Kredit Zəmanət Fondu yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncam imzaladı. Bundan sonra İpoteka və Kredit Zəmanəti fondu 25 dekabr 2017-ci ildə digər bir fərmanla yaradıldı. Qeyd etmək lazımdı ki, bu fərmanın qəbulu əsasən ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji yol xəritəsində müəyyən olunan islahatlara uyğun fəaliyyətin icra olunmasına təminat verir. İpoteka və Kredit Zəmanəti fondunun yaradılması ölkəmizdə eyni zamanda ipoteka kreditlərinin

verilməsində prosedur qaydalara riayət olunmasını istiqamətləndirir. Azərbaycan Respublikası İpoteka və Kredit zəmanəti fondunun məlumatından aydın olur ki, 2017-ci il üçün banklar tərəfindən təqdim edilmiş ipoteka kreditlərinin məbləği 203 milyon manat olmuşdur. Daşınmaz əmlakın girov qoyulmasına uyğun müəyyənləşən ipoteka kreditləri güzəştli, adi və kommersiya ipotekalarına ayrılır. Azərbaycanda ipoteka kreditləri verilərkən kredit əldə edən tərəf almaq istədiyi məbləği müəyyən edir. Mövcud məbləğə uyğun olaraq kredit verən tərəf ipoteka kreditinə uyğun şərtlərini bildirir. Kommersiya kreditini bank və yaud kredit təşkilatı öz vəsaitləri hesabına verə bilərlər. Lakin təqdim olunan güzəştli və adi ipoteka kreditləri əsasən dövlət büdcəsi və ya fondun aktivləri hesabına yerinə yetirilir. Dünya ölkələrində uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında da güzəştli ipoteka kreditlərinin təqdim edilməsi ölkənin müəyyən etdiyi sosial siyasətin bir hissəsidir. Təbii ki, burada ipoteka kreditləri alanların digər ölkə vətəndaşlarından fərqli üstünlükləri mövcuddur. Qanunvericiliyə diqqət yetirsək məlum olur ki, Azərbaycan Respublikasında güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi haqqında qaydalar təsdiq edilmiş və həmin qaydaların ikinci maddəsində güzəştlərdən istifadə edəcək ölkə vətəndaşları göstərilmişdir. Şəhid ailəsinin üzvü, Milli qəhrəmanlar, məcburi köçkün və ya ona bərabər tutulanlar, dövlət qulluğunda üç ildən artıq işləyənlər, elmlər namizədi və ya doktorluq elmi dərəcəsinə malik olanlar, idman sahəsində yüksək göstərici əldə edənlər, üç ildən artıq hərbi xidmətdə olanlar və ya ehtiyatda olan hərbi qulluqçular güzəştli ipoteka krediti ala bilərlər. İpoteka krediti ilə bağlı tələb olunan sənədlər rəsmi qaydada qeydiyyatdan keçməli və hüquqi əsaslı olmalıdır. İpoteka və Kredit zəmanəti fondu tərəfindən təmin edilən ipoteka kreditləri müəyyən olunmuş bir sıra qaydalara uyğun olmalıdır. (Rəşad Həsənov, MA, Gülnar İsmayılova, MSC, Fərhad Bayramov Azərbaycanı ipoteka sistemi: Real vəziyyətin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri Bakı-2013., səh 30-32)

1. İpoteka krediti ölkə vətəndaşına milli pul vahidi (manat) ilə verilir və qəbul edilmiş razılaşmalar dövlət qeydiyyatı əsasında rəsmiləşdirilməlidir.

2. Mənzil və ya fərdi yaşayış evləri ipoteka predmetidir və verilən kredit daşınmaz əmlak ipotekası əsasında təmin olunur.
3. Tələb olunan ipoteka kreditinin məbləği yüklü edilən daşınmaz əmlakın müəyyən olunmuş bazar qiymətinin 85% artıq ola bilməz.
4. Borclu tərəfdən ödəniləcək aylıq borc məbləği onun həmin dövr üçün (ay) əldə etdiyi gəlirlərin 70%-dən artıq ola bilməz.
5. Kredit alanın ailə üzvlərinə görə müəyyən olunan xərcləri yaşayış minimumundan az olmamalıdır.
6. Alınan kredit məbləği və faizlər aylar üzrə bərabər qaydada bölünərək ödənilməlidir.
7. Kredit alanın yaş həddi kredit müqaviləsində müəyyənlanmış son tarixə qədər olan müddətdə pensiya yaş həddini keçməməlidir.
8. Yüklü edilən hər hansı bir daşınmaz əmlak İpoteka və Kredit zəmanəti fondu tərəfindən müəyyən olunmuş və təsdiq edilmiş müstəqil qiymətləndirici şirkət (fiziki şəxs) tərəfindən qiymətləndirilir.
9. İpoteka ilə yüklü edilən daşınmaz əmlak ümumi kredit məbləğindən az olmayaraq sığorta olunmalıdır.
10. İpoteka və Kredit zəmanəti fondu tərəfindən mütəmadi müəyyən olunmuş hər hansı bir tələblər icra edilməlidir.

Kreditlərin verilməsi zamanı ölkəmiz üçün xüsusi yanaşma ondan ibarətdi ki, BASEL II standartlarına uyğun zəmanətli fəaliyyət yalnız az sayda müəssisələr tərəfindən həyata keçirilə bilər. Azərbaycanda əksər sahibkarlıq subyektləri kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində fəaliyyət imkanına malikdir. Belə olduqda daşınan əmlak üzrə girov təminatı üstünlük təşkil edir. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası ölkəmizdə daşınan əmlakın kreditləşməsi ilə bağlı apardıqları monitorinqlər nəticəsində yeni meyarların tətbiq olunmasının vacibliyini qeyd etmişlər və aidiyyatı üzrə dövlət qurumlarına müraciətlər etmişlər. Məlumdur ki, xüsusən mənzil

bazarında kredit münasibətlərinin qurulması ölkə vətəndaşlarının yaşayış evlərinə olan tələbatlarının ödənilməsini müəyyən edir. Ekspertlərin bu sahədə qəbul etdikləri fikir ondan ibarətdir ki, ölkəmizdə alıcı, satıcı və kredit verən qurumlar arasında münasibətləri təmin edəcək mexanizm yaradılmalıdır. Bu zaman ümumilikdə girov növlərinin genişləndirilməsinə ehtiyac yaranır. Son illər aparılan tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, əksər hallarda ölkədə kredit verən tərəf əsas olaraq daşınmaz əmlakın girov qoyulmasına maraqlı olur. Bu isə biznes mühitinin inkişafının qarşısını alır. Belə olduqda daşınan əmlak olaraq dövriyyə aktivlərinin girov predmeti olaraq qəbul edilməsi daha səmərəli hal ola bilər. Ölkədə eyni zamanda zəmanət fondu tərəfindən sahibkarlığın inkişafına təkan verəcək təminat sisteminin formalaşması məqsədəuyğun hal hesab edilə bilər. Hal hazırda ölkəmizdə mövcud olan bank qurumları və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən daşınmaz əmlakın girovu əsasında kreditlər təklif olunur. Tərtib olunmuş cədvəldə əsasən daşınmaz əmlak girovu əsasında təklif olunan kreditlər haqqında məlumat qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 2.1.

Bank	Kredit məbləği (Azn)	Girov (təminat)	Məbləğin əmlak dəyərinə nisbəti	Faiz	Müddət
AccessBank	10000-150000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 80%-i	25%-26%	24 ay
Nikoil Bank	7000-50000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 70%-i	20%	
Bank BTB ASC	300-70000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 70%-i	23 %	36 ay
Bankof Baku	3000-30000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 50%-i	25%-27%	24 ay
Ekspressbank ASC	3000-30000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 40%-i	22%-26%	36 ay
TBC Kredit	15000-30000	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 100%-i	29%-33%	48 ay
TuranBank ASC	100000 AZN- qədər	Daşınmaz əmlak	Əmlak dəyərinin 66%-i	21%-24%	36 ay

Tərtib olunmuş cədvəl məlumatlarından aydın olur ki, Azərbaycanda əsasən daşınmaz əmlakın girovu əsasında kreditlər verilməsinə kredit qurumları maraqlıdılar. Burada eyni vətəndaşda qeyd edilməlidir ki, qeyri bank tipli kredit təşkilatlarında əmlak dəyərinin 100 %-i olaraq kreditlər təklif olunsada, kredit faizləri yüksəkdir və yüksək məbləğdə kreditlər təklif olunmur. Banklar tərəfindən girov olaraq qoyulan əmlak dəyərinin faiz nisbəti aşağıdır. Bu isə banklar tərəfindən girov təminatının yüksək olması tələbinin olduğunu əks etdirir. Banklar tərəfindən eyni zamanda lombard kreditlərinin verilməsi əməliyyatlarında aparılır. Hal hazırda maliyyə pul dövriyyəsində yaranan devalvasiyaya uyğun banklar tərəfindən qızıl və zinət əşyalarının girov götürülməsi əsasında verdikləri kredit şərtlərində müəyyən səviyyədə riskli addımları azaltmağa meyillidirlər. Beləki banklar tərəfindən qızılın qiymətinin 70-80% -i nisbətində kreditlər təklif edilir. Belə hal həmin kreditlərin miqdarında azalma halları ilə müşahidə olunur. Banklar tərəfindən girov tələb etmədən təqdim olunan kreditlər əsasən istehlak kreditləridir. Burada yalnız zəmin tərəfdən iş yeri və gəlirləri haqqında arayış tələb olunur. Təəssüf ki, son illər istehlak kreditlərinin məbləği az miqdar olduğundan və girov təminatı olmadığından kreditləşmənin aparılmasında problemlər yaranır. Hal hazırda ölkəmizdə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası ilə bu istiqamətdə əməkdaşlıq formalaşır və yaxın gələcəkdə heç şübhəsiz ki, girov predmetinin müəyyən olunmasında kredit münasibətlərinə daxil olan hər iki tərəf səmərəli münasibətlər qura biləcəklər.

III FƏSİL

AZƏRBAYCAN KREDİT SİSTEMİNDƏ GİROV MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Azərbaycan Respublikasında girov mexanizminin formalaşmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanları

Müasir dünyada girov təminatının mahiyyətindən irəli gələrək səmərəli iqtisadi fəaliyyətə uyğun kredit sistemi formalaşır. Bu istiqamətdə ölkəmizdə son dövrlər beynəlxalq təcrübəyə əsaslanacaq müxtəlif islahatlar yerinə yetirilir. Respublikamızda kreditləşmə sahəsində müntəzəm araşdırmalar aparan maliyyə və bank strukturları kredit sisteminin səmərəli inkişafı üçün beynəlxalq təcrübədə uğur qazanmış məlumatlardan istifadə etməli olurlar. Kredit alınması zamanı təqdim olunan girov haqqında əvvəlki fəsillərdə qeyd olunanlardan müəyyən olur ki, kredit təşkilatı hər zaman təqdim etdiyi vəsaitə uyğun zəmanətin yüksək olmasına maraqlıdır. Kredit növlərindən asılı olaraq girovun tərkibi də fərqli olur. Beynəlxalq təcrübədən məlum olur ki, daşınar və daşınmaz əmlakın girov qoyulması əsasında kreditləşmə aparılması mexanizmi mövcuddur və bu bir sistem olaraq səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Daşınmaz əmlakın girovuna uyğun formalaşacaq mexanizmin geniş yayılmış forması ipoteka kreditləşməsidir. Eyni zamanda daşınar əmlakı uyğun kredit münasibətlərinin inkişafı müasir dünyada tədricən genişlənməkdədir və bu sahədə üsusi imkanlar yaranmışdır. Azərbaycan Respublikasında girov təminatına diqqət yetirsək ümumi kreditləşmənin təxminən 70%-i daşınmaz əmlakın girovu əsasında təmin olunur və 30% məhz daşınar əmlakın girov qoyulmasına əsaslanır. Buradan müəyyən olur ki, kredit təşkilatları əsasən müəssisələrin aktivində olan daşınmaz əmlakların likvidlik xüsusiyyətinə daha çox diqqət yetirirlər. Həmçinin onlar kreditləşmə dairəsinin genişlənməsi baxımından ipoteka kreditlərin verilməsinə maraqlı olurlar. Ölkə əhalisinin yaşayış evləri ilə təmin olunmasında güzəştli və adi kredit təminatı ipoteka münasibətlərinin inkişafına əsaslanır. Bununla bağlı dünya təcrübəsinə diqqət yetirək. İpoteka krediti borc

formasını olaraq daşınmaz əmlakın kredit təminatına əsaslanır. Dünya təcrübəsində ipoteka kreditinin klassik, dəyişkən faizli, mövcud qiymətə uyğunlaşdırılmış, zaman fərqindən asılı olan qarışıq formaları tətbiq olunur. Burada ilk olaraq daşınmaz əmlakın maliyyə mənbəyi müəyyənləşir. Beynəlxalq təcrübədə xüsusən Almaniya, Avstriya və Fransada vətəndaş malik olduğu pul vəsaitini daşınmaz əmlak üzrə kredit verəcək quruma əmanət şəklində verirlər və müəyyən müddətdən sonra yaşayış evini alan zaman aşağı faizlə kredit ala bilirlər. Meksika, Braziliya, Türkiyə və bu kimi digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daşınmaz əmlakın əldə olunması üçün maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunmada sosial müdafiə fondlarının vəsaitlərindən müqavilə əsasında istifadə olunur. ABŞ, İngiltərə və inkişaf etmiş əksər ölkələrdə kommersiya bankları tərəfindən toplanmış depozitlər əsasında depozit maliyyələşdirmə sistemi tətbiq edilir. Danimarka, İsveç və Avropanın bir sıra ölkələri eyni zamanda ipoteka istiqrazlarını emissiya etməklə də maliyyələşməni təmin edirlər. Ölkə əhalisinin mənzillə təmin olunması dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Dünya təcrübəsinə diqqət yetirdikdə dövlətə məxsus ipoteka qurumlarının mövcud olduğunu müəyyən etmək olar. Mövcud qurumlar hökumətin tərkibində, mərkəzi bank strukturunda və ya ayrıca müstəqil struktur olaraq yaradıla bilər. Tarixi baxımdan yanaşdıqda ilk olaraq ölkələrin iqtisadi siyasətindən asılı olaraq Yaponiyada istiqamətə uyğun səmərəli iş görəcək dövlət qurumu yaradılmışdır. Yaponiya Dövlət mənzil kreditləşməsi korporasiyası (Housing Loan Corporation) 1950-ci ildə yaradılmış və həmin dövlət qurumu 2007-ci ildə agentlik şəklində fəaliyyətin davam etdirmişdir. Taylandda Tayland mənzil inkişaf şurası 1953-cü ildə yaradılmışdır. Hindistanda Mərkəzi bankın tərkibində milli mənzil bankı 1988-ci ildə yaradılmışdır. Cənubi Koreyada Koreya mənzil maliyyələşdirilməsi korporasiyası 2004-cü ildə yaradılmışdır. Yeni yaradılmış təşkilatın səhmlərinin 82%-i ölkənin mərkəzi bankının və 18%-i dövlətin səərəncamındadır. Sovet ittifaqının dövlət olaraq ləğvindən sonra ora daxil olan respublikalarda bu sahədə dünya təcrübəsinə əsaslanaraq fəaliyyət istiqamətləri müəyyən olundu. Rusiyada 1997-ci ildə mənzil ipoteka kreditləşməsi agentliyi yaradıldı və həmin qurum tam olaraq hökumət

tərəfindən idarə olunur. Qazaxıstanda səhmləri tam olaraq dövlətə məxsus olan ipoteka fondu 2000-ci ildə yaradılmışdır. Ölkəmiz mövcud dünya təcrübəsinə əsaslanaraq bu istiqamətdə əməli fəaliyyətini davam etdirir. İlk olaraq Mərkəzi Bankın tabeliyində 16 sentyabr 2005-ci ildə İpoteka fondu yaradılmışdır. Sonrakı illərdə bu istiqamətdə aparılan məqsədyönlü islahatlar nəticəsində 25 dekabr 2017-ci ildə iki mühüm qurumun bazası əsasında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə İpoteka və kredit zəmanəti fondu təşkil edildi. Müasir dövrdə ipoteka siyasətinə uyğun olaraq ölkəmizdə sosial evlərin tikintisi uğurla həyata keçirilir. Eyni zamanda banklar tərəfindən girov əsasında kreditlərin təqdim edilməsinə üstünlük verilsə də, dövlət təminatına uyğun olaraq gözəstii kreditlərin verilməsi də yerinə yetirilir. Ümumən ölkə üzrə kredit zəmanəti olaraq qoyulmuş girovların 70 %-i daşınmaz əmlakdı. Əksər hallarda banklar və kredit verən digər təşkilatlar tərəfindən kredit almaq istəyən subyektlərdən gəlirləri haqqında məlumat tələb olunur. Bu kimi hallar müəyyən uyğunsuzluqlara səbəb olur. Təbii ki kredit verilməsində yalnız daşınmaz əmlakın girov olaraq yüklü edilməsi kifayət edə bilməz. Digər şərtlər dailində də kreditlərin təklif olunması səmərəli kreditləşmə siyasəti hesab oluna bilər.

Ölkəmizdə daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu 29 iyun 2004 –cü ildə qəbul olunmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı bəyindən kreditlərin verilməsində olan yenililər biznes mühitinin inkişafına idmət göstərir. Hal hazırda kreditlər üzrə təmin olunmada təkmilləşdirmənin aparılmasına ehtiyac yaranmışdır. Xüsusən girov mexanizminin tərkibində daşınar əmlakın artırılması mühüm əhəmiyyət malikdir. 2 may 2017-ci ildə Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanmışdır. Bu qanuna əsasən daşınar əmlakın yüklülüyünün hüquqi rejimi, daşınar əmlaka dair yüklülük sahiblərinin hüquqlarının həyata keçirilməsi qaydaları, daşınar əmlaka tutma yönəldilməsi, daşınar əmlakın yüklülüyünün dövlət reyestrinin aparılması və ondan istifadə ilə bağlı məsələlər tənzimlənir. (2 may 2017-ci ildə Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu). Beynəlxalq təcrübə əsasında müəyyən olunur ki, bu sahədə Avstraliya, Kanada və Yeni

Zelandiyanın təcrübəsi diqqəti cəlb edir. Digər inkişaf etmiş ölkələrdə daşınar əmlakın yüklülüyü reyestri mövcuddur. Qeyri neft sektoru üzrə inkişafın əldə olunmasını əsas istiqamət olaraq müəyyən edən hər bir dövlət mikro səviyyədə iqtisadi imkanlardan istifadənin yüksəldilməsi üçün daşınar əmlakın reyestrinin yaradılmasına maraqlı olmalıdır. Daşınar əmlakın reyestrinin yaradılması ölkədə biznes mühitinin inkişaf etməsinə səbəb olur. Kredit təşkilatları mal-qara, televizor, kompyutor və digər ev avadanlıqlarını, maşın və kiçik texnikaları girov olaraq yüklü olaraq təhvil alır. Həmin yüklü əmlak reyestrə daxil edildikdə onu digərinə satmaq hüququ olmur. Daşınar əmlakın reyestrinin yaradılması nəticəsində xırda sahibkarların az miqdarda vəsaitlə təmin olunması imkanları genişlənir və kredit təqdim edən qurumların müştəriləri artır. Daşınar əmlakın yüklülüyü üzrə reyestrin yaradılması nəticəsində girov qoyulmuş fərqli adda əşyalar qeydiyyatı alındığı üçün digər kredit verən qurumlar tərəfindən ikinci dəfə yüklü edilə bilməz və həmçinin onun satışında aparıla bilməz. Yalnız yüklülükdən azad olunduğu halda onun yenidən girov predmeti olaraq istifadəsi mümkün olur.

3.2. Azərbaycan Respublikasında kredit münasibətlərinə uyğun girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi yolları

Kredit münasibətlərinin formalaşması, inkişafı ölkənin iqtisadi tənzimləmə metodlarına uyğun olaraq istiqamətlənir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik dövrünə qədər mərkəzləşmiş idarəetmə sisteminin qanunlarına və tələblərinə əsasən özünün iqtisadi siyasətini müəyyən edirdi. Xüsusən kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi mərkəzi struktur tərəfindən müəyyən olunurdu. Müstəqilliyin ilk illərində ölkə iqtisadiyatında olan tənəzzül və böhranlar makroiqtisadi səviyyədə islahatların aparılması zərurətini formalaşdırdı. Bu dövrdə bank sistemində köklü şəkildə islahatların aparılması vacib şərtlərdən biri idi. Təbii ki, istənilən halda ilk əvvəl hüquqi baza formalaşmalıdır. Müəssisələrin fəaliyyətsizliyi, iqtisadi sahədə durğunluq, bank sisteminin yeni münasibətlərə uyğun olmaması qısa zamanda yeni

qanunların qəbul olunmasını tələb edirdi. Sürətli infilyasiya həddi olduqca təhlükəli bir hal olaraq müşahidə olunurdu. Azərbaycanda ümumən makroiqtisadi səviyyədə tənəzzülü ləğv etmək, infilyasiya və işsizlik səviyyəsini azaltmaq, vergi sistemini müasir dünyada tələb olunan qaydalara uyğun formalaşdırmaq mühüm tənzimləyici sistemin yaradılması əsasında formalaşa bilər. Xüsusən ölkənin mərkəzi bank strukturu inkişaf etmiş dövlətlərdə olan bankların fəaliyyətinə əsasən yenidən formalaşmalıdır. Qeyd olunanların icra olunması məhz hüquqi bazanın istiqməti üzrə yaradılması əsasında təmin edilə bilər.

Dünya təcrübəsindən müəyyən olur ki, iqtisadi sahədə uğurların əldə olunması ilk olaraq hüquqi təminatla yanaşı maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi zərurətini də yaradır. Təbii ki, ideya bazarının məhsulları tətbiq üçün istiqamətləndikdə ilk əvvəl vəsait tələb olunur. Vəsaitin təmin olunmasında kredit münasibətlərinin formalaşması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bununla yanaşı iqtisadi sistemdə olan tənəzzül dövründən sonra hüdudsuz tələbatların ödənilməsinə istiqamətlənəcək iqtisadi münasibətlərin qurulması ölkənin pul kredit siyasətinin səmərəli təşkil olunmasından asılıdır. Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycanda kredit münasibətlərinin inkişaf mexanizminin formalaşması üçün ardıcıl olaraq mühüm qanunlar qəbul olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Milli bankın yaradılması haqqında 11 fevral 1992-ci il tarixində Fərman imzalamış və 10 dekabr 2004-cü ildə Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul edilmişdir. Qəbul olunmuş qanunla ölkədə pul kredit siyasətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları müəyyən olundu. Hal hazırda respublikamızda iqtisadi sahədə tənzimləyici fəaliyyət olaraq pul kredit siyasəti Mərkəzi bank tərəfindən yerinə yetirilir. Ümumilikdə strukturundan asılı olmayaraq bütün kredit təşkilatlarına kredit vəsaitlərinin verilməsi, əməliyyatlar üzrə faiz dərəcələrinin müəyyən olunması ölkənin Mərkəzi bankı tərəfindən təmin edilir. Kredit münasibətlərinin formalaşması baxımından pul kredit sisteminin bütövlükdə fəaliyyətinin tənzimlənməsinə uyğun olaraq Mərkəzi bank tərəfindən müxtəlif kreditləşmə alətlərindən istifadə edilir. Bura daxildir, mərkəzləşdirilmiş

kreditlərin verilməsi, lombard kreditləşməsi, overnayt kreditləşməsi, yenidən maliyyələşdirmə, açıq bazar əməliyyatları. Bazar münasibətlərinə uyğun olaraq açıq bazar əməliyyatlarının tətbiqi mərkəzi bank tərəfindən daha çox həyata keçirilir. Açıq bazar əməliyyatları bank tərəfindən auksionların keçirilməsini əks etdirir. Mərkəzi bank haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun 33-cü maddəsində göstərilir ki, pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. Belə kreditlər altı aydan çox olmayan müddətə verilir və həmin müddət uzaldıla bilər. (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 dekabr 2004-cü il. № 802-IIQ.) Overnayt kreditləşməsi banklararası qısamüddətli kredit müqaviləsidir. Lombard kreditləşməsi zamanı isə qızıl, zinyət əşyalarının girovu əsasında kreditlərin verilməsi nəzərdə tutulur. Kredit təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilməsindən sonra digər banklar və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən subyektlərə kreditlərin verilməsi təmin olunur. Ölkəmizdə fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə resurslarından və xidmətlərindən səmərəli istifadə etmələri üçün bank olmayan kredit təşkilatlarının yaradılması haqqında 25 dekabr 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul edilmişdir. 26 maddədən ibarət olan bu qanunda əsas məqsəd bu sahədə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsindən ibarətdir. Bank olmayan kredit təşkilatı dövlət hakimiyyətindən və bələdiyyə orqanından asılı deyildir. Bu təşkilat aldığı lisenziya əsasında təminatlı və təminatsız kreditlər verə bilər. Burada kredit müqaviləsi bağlanan zaman girov əmanəti müəyyən olunur. (Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il).

Ölkəmizdə kredit qoyuluşlarının strukturu müxtəlif sahələri əhatə edir. Tərtib olunmuş cədvəldə olan məlumatlar Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının mənbələri əsasında tərtib olunmuşdur. (mln manat)

Cədvəl 3.1.

Tarix	Cəmi	Vaxtı keçmiş kreditlər	Ticarət və xidmət sektorları	Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru	Kənd təsərrüfatı və emalı	İnşaat və əmlak	Sənaye və istehsal sektoru	Nəqliyyat və rabitə	Ev təsərrüfatları	O cümlədən əmlakın tikintisinə və alınmasına (ipoteka krediti daxil olmaqla)
2014	18542,6	976,3	2680,7	195,8	847,3	2555,1	2027,8	736,0	7731,8	1219,1
2015	21730,4	1508,4	3158,0	316,5	508,1	3063,2	1948,3	1465,6	8383,6	1542,4
2016	16444,6	1472,6	2467,0	596,2	441,3	1908,6	1265,6	1271,1	5858,7	1703,5
2017	11757,8	1626,7	2069,2	315,5	429,2	546,2	621,2	1126,7	4606,5	1737,3

Cədvəl 3.2.

Tarix	İctimai təşkilatlara verilmiş kreditlər	Hökumət idarələrinə	Digər sektorlar	Akkreditivlər üzrə	Zəmanətlər üzrə	Faktoring əməliyyatları	Overdraft	Maliyyə sektoruna kredit qoyuluşu
2014	3,9	0,9	231,2	464,2	61,5	2,2	27,8	274,6
2015	14,6	0,5	259,4	934,6	134,8	5,5	29,1	383,3
2016	25,6	0,9	198,1	837,3	82,3	7,0	12,3	493,8
2017	54,4	1,1	146,8	185,0	0,5	9,1	19,7	200,5

Tərtib olunmuş cədvəldən aydın olur ki, 2017-ci il üzrə cəmi məbləği əvvəlki illərlə müqayisə etdikdə məlum olur ki, 2014 və 2015-ci illərdə kredit qoyuluşları yüksək olmuşdur. Lakin sonradan azalma müşahidə olunmuş və 2017-ci ildə bu məbləğ 11757,8 milyon manat təşkil etmişdir. Kredit qoyuluşlarının azalması səbəbi müxtəlif ola bilər. Burada problemlə kreditlərin artması, valyuta ehtiyatlarının azalması, dünyada baş verən iqtisadi tənəzzül faktorlarının ölkə iqtisadiyyatına təsiri və s. bu kimi hallar kredit təşkilatları tərəfindən kreditləşmənin aparılmasında azalmaya səbəb

olmuşdur. Şübhəsiz ki, kredit münasibətlərinin qurulmasında girov və zəmanət mexanizminin formalaşması mühüm əhəmiyyətə malikdir. 15 iyul 1994-cü ildə Girov haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul olunmuşdur. Girov öhdəliyinin icrası məhz bu qanunla tənzimlənir. 57 maddədən ibarət olan bu qanuna görə Azərbaycan Respublikasında borclu tərəfindən girovla təmin olunmuş öhdəliyin icrası məcburidir və öhdəlik təmin edilmədikdə girovsaxlayan girov qoyulmuş əmlak üzərində üstünlüklər əldə edir. Respublikamızda girov münasibətlərinin qurulması müntəzəm olaraq yeni qəbul olunmuş qaydalarla müşahidə olunur. Xüsusən qızıl və zinyət əşyalarının girov qoyulması, qeyri maddi aktivlərin girovu kredit münasibətlərinin formalaşmasında yeni qaydaların tətbiqini əks etdirir. Girov tərkibi əmlak, maddi sərvət, xüsusi mülkiyyətdə olan torpaq sahələri, qiymətli kağızlar və müxtəlif əşyalar ola bilər. Bu əsasda müəyyən olur ki, öhdəlik qarşılığında qoyulan girovlar müxtəlif təyinatlıdır və girov mexanizminin formalaşması daimi fərqli qaydalarla müşahidə oluna bilər. Lakin bunlar hüquqi normalara əsasən yenilənməlidir. Azərbaycan Respublikasında girov münasibətləri girov müqaviləsinin bağlanması əsasında formalaşır. Girovun predmeti qanunvericiliyə görə daşınar və daşınmaz əmlak formasında ola bilər. Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən kreditlərin verilməsi zamanı tələb etdikləri girovlar əksər hallarda daşınmaz əmlak olaraq təqdim olunur. Ölkəmizdə daşınmaz əmlaka yönəldilmiş kredit münasibətləri hüquqi əsas olaraq daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında 29 iyun 2004-cü ildə qəbul olunmuş qanuna uyğun tənzimlənir. 23 maddədən ibarət olan bu qanunda daşınmaz əmlak olaraq üzərində hüquqları dövlət qeydiyyatına alınmış zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan əşyalar, binalar, qurgular, əmlak kompleksləri və bu kimi digər obyektlər nəzərdə tutulur. Hal hazırda girov predmeti olan daşınmaz əmlak yüklü edilərkən mütləq olaraq dövlət reyestrinə alınmalıdır. Daşınmaz əmlaka uyğunlaşan hüquqların təmin olunması və dövlət qeydiyyatına alınma ölkə qanunvericiliyə əsasən aparılır. Daşınmaz əmlak ipoteka olaraq girov qoyulanda ipoteka saxlayan bank və digər kredit təşkilatları ilə maliyyə bazarlarına nəzarət palatası arasında əlaqə yaradılır. 15 aprel 2005-ci ildə İpoteka

haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul olunmuşdu. 59 maddədən ibarət olan bu qanunda öhdəliklərin ipoteka hesabına ödənilməsi qaydaları və bu sahədə yaranan münasibətlər tənzimlənir. İpotekanın predmetini ipoteka qoyanın mülkiyyətində olan daşınmaz əşya, tikintisi başa çatdırılmamış daşınmaz əşya və rəsmi reyestrlə qeydiyyatda alınmış daşınar əşya təşkil edir. (İpoteka haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu.15 aprel 2005-ci il №883-VO). Kredit verən tərəf daimi olaraq yüksək likvidliyə malik olan girovlara üstünlük verdiyindən daşınmaz əmlakın predmetinə diqqət yetirilməsi məqsədyönlü hal hesab olunur. İstifadəsiz torpaq sahələri, yaşayış yerlərindən uzaqda olan binalar, istifadəsiz qalmış və fiziki aşınmaya məruz qalmış qurğular daşınmaz əmlak olaraq kredit verən təşkilatlar tərəfindən girov predmeti olaraq zəif qiymətləndirilir. Bu hal son nəticədə regionlarda kredit münasibətlərinin formalaşmasına və inkişaf etdirilməsinə mənfi təsir göstərir. Xüsusən ucqar rayonlarda kreditlərdən istifadə zamanı girovların olmaması və ya olduqca aşağı qiymətdə qiymətləndirilməsi problemlər yaratmış olur. Girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi sahəsində yaranan zərurətlər əsasında ölkədə bank sektoru və fərqli kredit təşkilatlarının təklifləri müntəzəm olaraq təhlil olunmalıdır. Bu istiqamətdə təkmilləşdirmə tədbirlərindən biri olaraq daşınar əmlakların girov qoyulmasını misal göstərmək olar. Girov qoyulan daşınar əmlaklar üzrə mühüm bir addım onların yüklülüyünün təmin olunmasıdır. 2 may 2017-ci ildə Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu qəbul olunmuşdur. 28 maddədən ibarət olan qanun öhdəliklərin icrası ilə bağlı daşınar əmlakın yüklülüyünün hüquqi əsasını, icra qaydalarını, dövlət reyestrinin aparılması və istifadə olunma məsələlərini tənzimləyir. (Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 2 may 2017-ci il № 667-VO) Qanunun qəbulu əsasında kredit alan zaman girov olaraq qoyulacaq daşınar əmlak rəsmi reyestrdə qeydiyyatda daxil edilir və onun öhdəlik təmin olunana qədər yenidən girov qoyulması mümkün deyil. Daşınar əmlakın yüklülüyünün dövlət, bələdiyyə və xüsusi növlərə vardır. Həmin daşınar əmlaklar satıldığı zaman girov üzrə öhdəlik alan tərəfə şamil edilir. Bununlada ölkədə kreditlərin verilməsində daha geniş imkanlar yaranmış olur.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi hər bir sahədə səmərəli fəaliyyətlə bağlıdır. Kredit münasibətlərinin yeni daha üstün əsaslarda formalaşması, fərqli sahələrin kredit vəsaiti ilə təmin olunması davamlı olaraq təminat mexanizminin inkişafına əsaslanmalıdır. Lakin uzun illər iqtisadi əlaqələrin formalaşaraq istiqamətlənməsi inzibati idarəetmə üsuluna əsaslanmışdır. Müasir dövrdə ölkədə iqtisadi əməkdaşlıq və fəaliyyət istiqamətləri bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə və dünyada qəbul edilmiş inkişaf modellərinə uyğun formalaşdırılır. Bu qaydalar həmçinin kredit münasibətlərində tətbiqində öz əksini tapmışdır. Artıq kreditlərdən istifadə qaydaları, hər zaman yeniləşən növlərin tətbiqi, öhdəlik olaraq kreditlərdən istifadə edən tərəflərin daha müasir qaydalara uyğun sistemli yanaşmaları bu sahədə nəzəri, metodoloji və praktiki istiqamətlərin fəaliyyət bağlılığını tələb edir. Təbii ki, kredit təşkilatları kreditlərin verilməsində ilk olaraq öhdəlik götürən tərəfin imkanlarını müəyyən etməkdə maraqlıdır. Eyni zamanda kredit təşkilatlarının gəlirləri bilavasitə kredit faizlərinə əsasən formalaşır. Bank olmayan kredit təşkilatları müxtəlif hallarda biznes layihələrinə qoşularaq kreditlərin verilməsində əldə ediləcək faizlərdən başqa ümumi layihə gəlirlərindən də vəsait əldə edə bilir. Lakin hər bir halda kredit təşkilatlarının əsas strateji hədəfi vəsaitlərin vaxtında qaytarılması və faizlər üzrə gəlirlərin əldə edilməsinə nail olmaqdır. Bu sahədə bir sıra problemlərin olması verilən kreditlər üzrə təminat mexanizminin formalaşması zərurətini yaradır. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə diqqət yetirdikdə maraqlı forma və yanaşmaların şahidi oluruq. Burada girov mexanizminin formalaşması müntəzəm olaraq daha səmərəli olacaq şərtlərlə tətbiq edilir. Kredit vəsaitindən istifadə edəcək tərəf hər bir halda malik olduğu əmlakın girov qoyulmasını təklif edir. Lakin kredit təşkilatı təqdim etdiyi kredit məbləğinə uyğun daha qiymətli girov qoyulmanı tələb edir. Burada artıq girovun qiymətləndirilməsində norma və real qiymət mexanizminin tətbiq edilməsi işinə xüsusi diqqət yetirilir. Dünya təcrübəsində maraqlı məqamlardan biri də daşınmaz

əmlakla yanaşı digər daşınar və qeyri maddi aktivlərin girov qoyulmasından geniş istifadə edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin kredit münasibətlərinə diqqət yetirdikdə, onlarda xüsusən ipoteka kreditlərin verilməsində dövlətin dəstəyi yüksəkdir. Həmçinin kreditlər üzrə zəmanətlərin verilməsi həmin ölkələrdə yalnız özəl qurumlar tərəfindən həyata keçirilmir. Burada kreditlər üzrə zəmanətin təmin edilməsini həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən dövlət qurumları yerinə yetirir.

Kreditlərin verilməsində girov təminatının formalaşması, onların vaxtında qaytarıla bilmə imkanlarının öyrənilməsi Azərbaycanda bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının əsas problemlərindəndir. Kredit vəsaitlərinin verilməsini əks etdirəcək məlumatlardan da aydın olur ki, 2014-2015 ci illərlə müqayisədə 2016-cı və 2017- ci illərdə kredit verilməsində azalma müşahidə olunmuşdur. 2014-cü ildə 18542,6 milyon manat, 2015-ci ildə 21730,4 manat kredit verildiyi halda 2016-cı ildə 16444,6 milyon manat və 2017-ci ildə ölkə üzrə kredit təşkilatları tərəfindən 11757,8 milyon manat kredit verilmişdir. Səbəblərin araşdırılması və kreditlərdən istifadə etmə imkanlarının artırılması mühüm vəzifə olaraq qarşıda durmalıdır. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, kreditlər üzrə problemli kreditlərin çoxluq təşkil etməsi girov mexanizmində qiymətləndirmənin daha səmərəli tətbiqini tələb edir. Eyni zamanda kredit alınmasında maraqların artırılmasına dövlət dəstəyi də təkmilləşməlidir. Girov tərkibi olaraq ölkədə kredit təşkilatları əsasən daşınmaz əmlaka üstünlük verirlər. Yalnız istehlak kreditlərində alınan əşya girov olaraq şərti qaydada qəbul edilir. Bu sahədə dünya təcrübəsi əsasında ölkəmizdə kredit təşkilatları tərəfindən işlərin görülməsi vacibdir. Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişafı üzrə qeyd olunan təklif və tövsiyələr ümumən elmi əsaslara malik nəticələrin alınmasına imkan verir.

1. Kredit sisteminin mahiyyəti və prinsiplərinin araşdırılması konkret olaraq bu sahədə tədqiqatın istiqamətini müəyyən edir. Elmi nəzəri araşdırmalar əsasında verilən kreditlərin təminatçısı olacaq girov mexanizminin formalaşma səbəbləri və tarixi dövrlər üzrə formalaşma istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Girov bütövlükdə

maliyyə kateqoriyası olaraq kreditlərin verilməsi zamanı sonradan yarana biləcək vəsait itkisini minimuma endirir. Kreditlərin verilməsində təminat xüsusiyyətindən asılı olaraq onların verilmə müddəti və vəsaitlərin miqdarında olan hədlər müəyyən olunmalıdır. Bu zaman kreditlər üzrə girov tərkibi müəyyənləşməli və xüsusəndə coğrafi əhatəlilik nəzərə alınmalıdır.

2. Kreditlərin verilməsində kredit təşkilatları arasında struktur etibarı ilə fərqli və oxşar cəhətlər mövcuddur. Bank olmayan kredit təşkilatlarının yaranması ölkədə kredit fəaliyyətində bankların nüfuzuna mənfi təsir göstərmir. Hər iki tərəf kreditlərin verilməsində tənzimləyici qaydalara əsaslanaraq fəaliyyət göstərməlidirlər. Kreditlərin verilməsində tərəflərin strategiyası müəyyən olunmalıdır. Kredit təşkilatı bank və ya bank olmayan kredit təşkilatı strukturundan asılı olmayaraq səlahiyyət və icra etmə bölgüsünü aparmalıdır. Kredit təşkilatı girov təminatını müəyyən etmək üçün ilk olaraq kreditlərin risk dərəcəsini hesablamalı və buna uyğun kreditləşmə istiqamətini müəyyən etməlidir.

3. Kredit müqavilələrinin bağlanması zamanı kredit məbləğinə uyğun olaraq öhdəlikləri ödəməyə imkan verəcək kredit alan tərəfin maliyyə məlumatları təhlil edilməlidir. Hal hazırda dünya təcrübəsinə diqqət yetirildikdə məlum olur ki, maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına uyğun olaraq məlumatlar tələb olunur. Azərbaycanda iri maliyyə dövryyəsinə malik olan müəssisələr istisna olmaqla digər orta və xırda təsərrüfat subyektləri fərdi hesabat qaydalarına əsasən maliyyə hesabatlarını hazırlayırlar. Kredit verən təşkilat kreditlər üzrə öhdəliklərin ödənilməsi üçün tələb olunan məlumatların təhlili zamanı təqdim olunmuş hesabatların qiymətləndirilməsinə ekspertləri cəlb etməli və daxili qaydalara uyğun əlavə müqavilələrin bağlanmasını təmin etməlidirlər.

4. Aparılan tədqiqat əsasında müəyyən olunur ki, kreditlərin alınmasına daha çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri maraqlıdırlar. Lakin mövcud halda onların girov qoyula biləcək torpaq, tikili və avadanlıqları yüksək dəyərə malik deyildir. Likvidlik dərəcəsi yüksək olmayan girov təminatı olduqda kredit təşkilatları əsasən qısamüddətli kreditlərin verilməsinə üstünlük verirlər. Bu səviyyədə olan

müəssisələrə kredit verilərkən dünya təcrübəsindən məlum olan kredit təminatı fondları tərəfindən köməklik göstərilir. Təcrübəyə əsaslanaraq ölkəmizdə kreditlərin verilməsində təminat mexanizminə uyğun olaraq beynəlxalq miqyasda qəbul olunmuş BASEL standartlarına əsaslanma həyata keçirilməlidir.

5. Kredit sisteminin əsas pillərindən biri də sığorta qurumlarıdır. Ölkədə kreditləşmə sisteminin inkişaf etdirilməsi baxımından qeyri bank tipli sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti gücləndirilməlidir. Eyni zamanda girov qoyulan əmlakların sığortalanma məbləğləri kredit vəsaitlərindən istifadə etmə imkanlarına xidmət etməlidir.

6. Adi, kommersiya və güzəştli ipoteka kreditləri daşınmaz əmlakın girovu əsasında verilməsindən asılı olaraq İpoteka və Kredit zəmanəti fondu tərəfindən qoyulan tələblər əsasında tənzimlənir. İpoteka kreditləri rəsmi olaraq təsdiq olunmuş qaydalara uyğun verilir. Burada xüsusən dövlətin sosial siyasətinin bir istiqaməti olan güzəştli kreditlər təsdiq olunmuş tərkibə daxil olan şəxslərə verilir. Lakin həmin tərkibə daxil olmayan digər şəxslərə bir qədər fərqli faizlərlə ipoteka kreditləri verilsə nəticə etibarlı olaraq mövcud kreditlərdən istifadə edəcək subyektlərin və kredit vəsaitlərinin miqdarı artar.

7. Mikro səviyyədə iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün kreditlərin verilməsində daşınar əmlakların yüklülüyünün təmin edilməsi sayı artırılmalıdır. Ölkəmizdə biznes mühitinin inkişafı, xırda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların kredit vəsaitləri olan tələbatlarının ödənilməsindən bilavasitə asılıdır. Daşınar əmlakın reyestrinin yaradılması bu sahədə mühüm addımdır. Lakin daşınar əmlakların girov qoyulması əsasında verilən kreditlər üzrə girovların qiymətləndirilməsi və kredit faizlərinin müəyyən olunması hər iki tərəfin strategiyasına uyğun olmalıdır. Eyni zamanda bu sahədə təkrar girov qoyulma və girov tərkibinin genişləndirilməsi imkanları hüquqi baxımdan tənzimlənməlidir.

8. Kredit münasibətlərinə uyğun olaraq girov mexanizminin təkmilləşdirilməsi hüquqi bazaya əsaslanmalıdır. Eyni zamanda pul-kredit siyasəti ölkənin makro iqtisadi inkişafına xidmət etməlidir. Dünya təcrübəsinə uyğun olaraq ölkədə

subyektlərin kredit vəsaitləri ilə təmin olunmaları və bu sahədə nəzarətin gücləndirilməsi dövlət strukturları ilə və kredit təşkilatları arasında əməkdaşlığa əsasən aparılmalıdır.

9. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının, İpoteka və Zəmanət fondunun, Mərkəzi Bankın, digər bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının, sığorta qurumlarının dövrü olaraq kreditləşmə və girov təminatı ilə bağlı məlumatlarının dərc olunması nəticəsində biznes subyektlərinin və vətəndaşların kredit vəsaitlərindən istifadə etmə imkanları genişlənə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. F.S.Kasıyeva "Pul, kredit banklar" metodiki vəsait, Bakı-2011.
2. Z.F.Məmmədov "Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin kredit sistemi" Dərslik, Bakı-2012.
3. Z.F.Məmmədov, Z.H. İbrahimov "Pul, kredit və banklar" Dərslik, Bakı-2009.
4. Z.F.Məmmədov Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
5. Z.F.Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
6. Z.H.Ibrahimov Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
7. Ş.Abdullayev, R.Əsgərova. Bank işi. Bakı, 2010.
8. R.A.Bəşirov Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007. 81
9. A.E.Kərimov, A.A.Babayev "Qiymətli kağızlar bazarı" Bakı-2003.
10. K.V.Rudiy "Xarici ölkələrdə maliyyə, pul və kredit sistemləri" Dərslik Bakı-2009
- 11.Rəşad Həsənov, MA, Gülnar İsmayılova, MSc, Fərhad Bayramov Azərbaycanda ipoteka sistemi: Real vəziyyətin təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Bakı-2013.
12. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 dekabr 2004-cü il. № 802-IIQ. (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
13. İpoteka haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 15 aprel 2005-ci il №883-VO.
14. Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu . 29 iyun 2004-cü il № 713-IIQ.
15. Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 2 may 2017-ci il № 667-VO.
16. Girov haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 15 iyul 1994-cü il № 852.
17. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il.
18. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 29 dekabr 2006-cı il № 226-IIIQ.

19. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının illik hesabatları.
20. Bank sektorunun icmal göstəriciləri. Bakı-2018.
21. Банковское дело: учебник / О.И.Лаврушин, И.Д.Мамонова, Н.И. Валенцева, под ред. засл. деят. Наук РФ, д-ра экон. Наук, проф. О.И. Лаврушина.–8–е изд., стер.М: КНОРУС, 2009. -768 с.
22. О.И.Лаврушин Деньги, кредит, банки: Учебник / О. И. Лаврушин // М.: Финансы и статистика, 2010. – 562 с.
23. В.А. Якобсон Хрестоматия по истории древнего Востока: учебное пособие – М., 1980, Т.1. ст 152-177.
24. В.В.Кучма Государство и право древнего мира: учебное пособие – Волгоград: Офсет, 1998. Ст 56-78.
25. Е.А.Суханов Гражданское право, В 4-х томах, Том III, Обязательственное право. Учебник, 3-е издание, переработанное и дополненное, – М.: Волтерс Клувер, 2008.
26. О.Ф.Тарасенко, Е.Ф. Хаменко "Банкская система РФ и ее антикризисное регулирование. учебное пособие Москва-2009.
27. В.Щегорцов, О.Особенков, В.Таран, М.Щегорцов. Экономика России. Деньги и банки. Издательство: Новости, 2010 г.
28. И.Т.Балабанова Банки и банковское дело / И. Т. Балабанова.– СПб: Питер. 2009. – 256 с.
29. Б.И. Алехин Банки на рынке ценных бумаг // ЭКО. - 2002. - N 3. - С.28-31.
30. Т.Д. Алимова Банковская система Российской Федерации: проблемы становления // Вестн. С.-Петербур. ун-та. Сер.5. Экономика –2012.-N 4.-С.21.
31. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2011. - N 11. - С.68-69.
32. Анализ условий банковского кредитования: опыт и перспективы развития // Деньги и кредит. - 2012. - N 10. - С.73-74. 82

33. С.Андрюшин Центральный банк как кредитор последней инстанции: новые вопросы теории денежно-кредитной политики / С.Андрюшин, В.Кузнецова // Вопросы экономики. - 2012. - N 12. - С.70-81.
34. С.А.Андрюшин Состояние банковского сектора и антикризисные меры правительства России / С.А.Андрюшин, В.В.Кузнецова // ЭКО. - 2012. - N4. - С.39-53.
35. В.Ф.Бабак Финансирование и кредитование инвестиций коммерческими банками / В.Ф.Бабак, А.А.Новгородцов // ЭКО.-2010. - N 4. - С.42-50.
36. А.В.Беликов Необходимость активизации участия банков в инвестиционном процессе вытекает из взаимозависимости успешного развития банковской системы и экономики в целом. // Методический журнал «Инвестиционный банкинг» № 3(3)/2006.
37. О.С.Байдина Факторы риска в работе банка с физическими лицами / О.С.Байдина, Е.В.Байдин // Деньги и кредит. - 2012. - N 4. - С.57-60.
38. Деньги. Кредит. Банки: учебник / Ю.В.Базулин и др.; под ред. В.В.Иванова, Б.И.Соколова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2014. 83 с.
39. Банки и банковские операции: Учебник / Под ред. О.И.Лаврушина.- М.:КНОРУС, 2012.- 272 с.
40. Банковские риски: Учебник / Под ред. О.И.Лаврушина, Н.И. Валенцевой.-М.: КНОРУС, 2013.-27. Банковское дело: Учебник /Под ред. О.И.Лаврушина.- М.: КНОРУС, 2014.- 800 с.
41. О.С.Белокрылова Региональная экономика и управление: Учебное пособие.- М.: ИНФРА-М, 2014.-240 с.
42. Денежно-кредитная и финансовая системы: Учебник / Под ред. М.А.Абрамовой, Е.В.Маркиной.- М.: КНОРУС, 2014.-448 с.
43. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина.- М.КНОРУС, 2014.- 448 с.
44. Финансы: Ученик / Под ред. Е.В.Маркиной.- М.: КНОРУС, 2014.- 432 с. 85

45. Г.В.Меняйло Управление кредитным портфелем коммерческого банка: монография. М, 2014.
46. А.В.Пенюгалова Банковские риски: сущность и основные подходы к определению /А.В.Пенюгалова, Е.А.Старосельская // Финансы и кредит. – 2013. – №8. – С. 2-5
47. Р.Мюллер Финансы, деньги, кредит: Учебник / Р.Мюллер // М.: Юристъ, 2010. – 341 с.
48. С.М.Миронов Деньги, кредит, банки: Учебник / С.М.Миронова // М.: Финансы и статистика, 2010. – 364 с.
49. О.В.Соколова Финансы, деньги, кредит: Учебник / О. В. Соколова О// М.: Юристъ, 2010. – 341 с.
50. Финансы и кредит: учебник для вузов /М.Л.Дьяконова; под ред. А.М. Ковалевой .— 3-е изд., стер. — М.: Кнорус, 2014.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişafı

Talıblı Südeyif Natiq

Xülasə

Müasir dünyada hüdudsuz tələbatların ödənilməsi fərqli iqtisadi yanaşmaların və fəaliyyət istiqamətlərinin inkişaf etməsini tələb edir. Xüsusən ölkəmizdə, siyasi və iqtisadi suverenlik əldə edildikdən sonra dünyada gedən aktiv iqtisadi fəaliyyət sahələrinə uyğun inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Təbii ki, tənəzzül dövrünün uğursuzluqlarından sonra qısa vaxt ərzində yüksək göstəricilər əldə olunması müəyyən cətinliklərlə qarşılanırdı. Bu baxımdan tədbirlər sistemi olaraq ölkəmizdə əsasən maliyyə imkanlarının artırılmasına yönəldilmiş işlərin görülməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Kredit alma imkanlarının genişlənməsi sahəsində bank sistemində və digər kredit verəcək təşkilatların fəaliyyətinə dövlətin mühüm dəstəyi formalaşmağa başladı. Bu sahədə əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kreditlərin verilməsində təminat mənbəyi olacaq girov mexanizminin formalaşması hesab olunur.

Kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişafı ilə bağlı şərhlər və ümumən mövzunun aktuallığı dissertasiya işində geniş izah edilmişdir. Dissertasiya işi 3 fəsil, giriş, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Burada kredit sisteminin formalaşması zamanı girov mexanizminin inkişafına əsaslanacaq elmi yanaşmalar və bu sahədə dünya təcrübəsindən yararlanaraq inkişaf yollarının müəyyən edilməsi istiqamətləri təhlil edilmişdir. Eyni zamanda girovların qoyulması zamanı yarana biləcək problemlərin həllinə istiqamətlənmiş zəmanət fondlarının fəaliyyətləri də araşdırılmışdır. Təkmilləşdirmə yolları olaraq yalnız daşınmaz əmlak deyil, həmçinin digər əmlakların da girov növləri olaraq yüklü edilə bilinməsi göstərilmişdir. Ümumən dissertasiya işində kreditləşmə sistemində girov mexanizminin inkişaf istiqamətlərinə uyğun bir sıra təkliflər qeyd olunmuşdur.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

Развитие залогового механизма в системе кредитования

Талыблы Судейиф Нати

РЕЗЮМЕ

Удовлетворение неограниченных запросов в современном мире требует развития различных экономических подходов и направлений деятельности. В нашей стране после обретения политического и экономического суверенитета были определены направления развития, соответствующие активным экономическим областям деятельности, проводимым в мире. Естественно, после неудач периода упадка, достижение высоких результатов за короткое время сопровождалось определенными трудностями. С этой точки зрения, как система мероприятий имело большое значение проведение работ, направленных на повышение финансовых возможностей. Началось формирование государственной поддержки банковской системы в области расширения получения кредитов и деятельности других организаций по выдаче кредитов. Одним из основных направлений деятельности кредитования является формирование залогового механизма, являющегося источником гарантии.

В диссертационной работе обоснована актуальность темы и даны разъяснения, связанные с развитием залогового механизма в системе кредитования.

Диссертационная работа состоит из введения, 3-х глав, выводов и предложений. Опираясь на развитие залогового механизма при формировании кредитной системы, и используя научный подход и мировой опыт в этой области, проанализированы установленные направления путей его развития. Одновременно была исследована деятельность гарантийных фондов,

направленная на решение проблем, возникающих при внесении залогов. Было показано, что для усовершенствования этой системы в качестве залога может быть использована не только недвижимость, но и другие виды собственности. В общем, в диссертационной работе выдвинут ряд предложений по развитию направлений залогового механизма.

MINISTRY OF EDUCATION OF AZERBAIJAN REPUBLIC**AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS****Development of Collateral Mechanism in Credit System****Talibli Sudeyif Natig****Summary**

In modern world, meeting of unlimited demands requires the development of various economic approaches. Especially, after gaining political and economic sovereignty, development directions are determined compatible with current active economic fields in the world. Obviously, after failures of the recession period difficulties were encountered in gaining high indices during a short time. In this regard, it was essential to work mainly for increase of financial opportunities in our country. State support to bank system and other credit organizations began to form in the field of expansion of getting loan opportunities. One of the main directions in this field is the formation of collateral mechanism which will be a guarantee for giving loans.

Clarifications related to collateral mechanism development in lending system and the actuality of the subject are broadly explained in the dissertation work. The dissertation work consists of three chapters, introduction, conclusion and suggestions. Scientific approaches which will be based on the development of collateral mechanism during formation of credit system and directions of determination of development ways by taking advantages of world experience have been analyzed. Also, contributions of guarantee funds have been studied directed to solutions of problems which may appear while introduction of collateral. As improvement ways, not only real estate, but also collateral types are shown. Generally, several suggestions have been made in dissertation according to development directions of collateral mechanism in credit system.